

ଚିତ୍ରଭାଇ ଚିତ୍ରରଞ୍ଜନ ଦାସ

ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ପାଢ଼ୀ

ସଂଗ୍ରହକ, ବିଚାରକ ଓ ପ୍ରକାଶକ

ଚିତ୍ରଭାଞ୍ଜ ଚିତ୍ରରଞ୍ଜନ ଦାସ

ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ପାଢ଼ୀ

ଚିରଘାଲ
ଚିରଝଞ୍ଜନ ଦାସ

ଲେଖକ: ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ପାଢ଼ୀ
ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ର
ମାଡ଼ୁବିହାର, ଖଣ୍ଡଗିରି, ଭୁବନେଶ୍ୱର-୩୦

ପ୍ରକାଶକ: ଭାଗ୍ୟଧର ସାହୁ
ପଥକ ପ୍ରକାଶନୀ
ଭୁବନେଶ୍ୱର ୨୫, ଓଡ଼ିଶା

ପ୍ରାପ୍ତିସ୍ଥାନ : ପଥକ
ବାପୁଜୀନଗର, ଭୁବନେଶ୍ୱର - ୯, ଓଡ଼ିଶା

ମୁଦ୍ରଣ: ଗ୍ରାଫିକ୍ସନ, ଭୁବନେଶ୍ୱର, ଓଡ଼ିଶା

ମୂଲ୍ୟ: ୨୫ ଟଙ୍କା ମାତ୍ର

ମୂଳରୁ ପଦେ

‘ଚିତ୍ତରଂଜନ ଦାସ’ – ଏହି ନାମୋଚ୍ଚାରଣ ମାତ୍ରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ବାଭାବିକ ଭାବରେ ଅନେକଙ୍କ ମାନସପତ୍ତରେ ଉଜ୍ଜୀବିତ ହୋଇଉଠେ ବଙ୍ଗବାସୀ ‘ଦେଶବନ୍ଧୁ’ଙ୍କର କଥା, ଯିଏ ଥିଲେ ଏକ ଐତିହାସିକ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ, ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଆଲିପୁର ବୋମା ମାମଲାରେ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଲଢୁଥିବା ବିଶିଷ୍ଟ ବାରିଷ୍ଟର, ଜଣେ ମହାନ ସ୍ବାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମୀ । ଅବିକଳ ଏଇ ନାମରେ ଓଡ଼ିଶା ବା ଓଡ଼ିଶା ବାହାରେ ଅସାଧାରଣ ଅଥବା ସାଧାରଣ ଏକାଧିକ ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟ ନାମିତ ହୋଇଥାଇ ପାରନ୍ତି । ମାତ୍ର ‘ଚିତ୍ତଭାଇ’ କହିଲେ ସାରା ଓଡ଼ିଶା କେବଳ ଜଣକୁ ହିଁ ବୁଝେ । ସିଏ ବି ଥିଲେ ଜଣେ ଅସାମାନ୍ୟ ସ୍ବାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମୀ, ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଦେଶପ୍ରେମୀ, ଯିଏ ଦେଶ ପାଇଁ କାରାବରଣ କରିଥିଲେ । ଏତିକିରେ କଦାପି ସାମାବନ୍ଧ ନୁହେଁ ତାଙ୍କର ପରିଚୟ । ସେ ଏକ ବହୁମୁଖୀ ପ୍ରତିଭା । ଏକାଧାରରେ ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ, ଶିକ୍ଷାବିତ୍, ଚିନ୍ତାନାୟକ, ଗବେଷକ, ସମାଲୋଚକ, ବିଦ୍ବାନ, ବାଗ୍ମୀ, ମନସ୍ତତ୍ତ୍ବବିଦ୍ ଓ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଥିତଯଶା ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ଓ ଅନୁବାଦକ ରୂପେ ସେ ସତରେ ଅତୁଳନୀୟ ସ୍ବଜନସାମର୍ଥ୍ୟର ଅଧିକାରୀ ଥିଲେ ।

ମହନୀୟ ତାଙ୍କ ଜୀବନ ଚରିତର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆଲୋଚ୍ୟ ସହିତ ତାଙ୍କ ଲେଖନୀନିଃସୃତ ବିପୁଳ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ଭାରର ଏକ ସବିସ୍ତାର ସୂଚନା ସକାଶେ ପଥିକ ପ୍ରକାଶନାର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଭାଗ୍ୟଧର ଭାଇ ଏକଦା ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଦିନେ ହଠାତ୍ ସେ ମୋତେ ଏ ବିଷୟରେ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ – ଚିତ୍ତଭାଇଙ୍କୁ ନେଇ ସେ ଗୋଟିଏ ସୂଚନା ପୁସ୍ତିକା ଛାପିବାକୁ ଚାହାଁନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେବା ପୂର୍ବରୁ ସେ ସ୍ବୟଂ ପୁସ୍ତିକାଟିର ପ୍ରଚ୍ଛଦ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିସାରିଥିଲେ । ଏପରିକି ମୋତେ ନ ଜଣାଇ ପୁସ୍ତିକାର ନାମକରଣ ସହିତ ଲେଖକ ଭାବରେ ମୋ ନାଁଟି ବି ସେ ତହିଁରେ ଛାପି ଦେଇଥିଲେ । ବନ୍ଧୁତ୍ବର ଖାତିରରେ ମୋତେ ଅଗତ୍ୟା ପ୍ରସ୍ତାବରେ ସମ୍ମତ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ତାଙ୍କର ଆନ୍ତରିକତାପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଗ୍ରହକୁ ଏଡ଼ିଯିବା ମୋ ପକ୍ଷେ ଅସମ୍ଭବ ଥିଲା । ଏକଥା କେଜାଣି କେମିତି ଚିତ୍ତଭାଇଙ୍କ କାନରେ ପଡିଲା ଓ ସେ ବିଚିତ୍ରିଲେ । ସୁତରାଂ ଆଉ ଆଗକୁ ନ ବଢ଼ି ମୁଁ ରୁପଟାଫ ରହିଗଲି । ମାତ୍ର ଚିତ୍ତଭାଇଙ୍କ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ବିରୋଧର କିଛି କାଳ ଅନ୍ତେ ଭାଗ୍ୟଧର ଭାଇ ପୁଣି ଥରେ ଅନୁରୋଧ ଜଣାଇ ପୂର୍ବ

ପ୍ରସ୍ତାବଟିକୁ ରୂପାୟିତ କରିବା ଲାଗି ସମ୍ବେହ ଚାପ ଦେଲେ । ମୁଁ ତେଣୁ କାମରେ ଲାଗି ପଡ଼ିଲି । ପଦର କୋଡ଼ିଏ ପୃଷ୍ଠାର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଜୀବନାଲେଖ୍ୟଟିଏ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାର ଯୋଜନା ନେଇ ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ଲେଖିବାକୁ ବସିଲି, ଦେଖିଲି ଲେଖାଟି ବଢ଼ି ବଢ଼ି ଚାଲିଛି । ଏହା ଜାଣି ଭାଗ୍ୟଧରଭାଇ ଉତ୍ସାହ ଦେଇ କହିଲେ— କିଛି ବ୍ୟସ୍ତ ହେବାର ନାହିଁ । ଯେତେ ପୃଷ୍ଠା ହେଉ ସେଥିରେ କିଛି ଯାଏ ଆସେ ନାହିଁ । ଆପଣ ଲେଖନ୍ତୁ ।

ନାନା କାର୍ଯ୍ୟବ୍ୟସ୍ତତା ମଧ୍ୟରେ ମୁଁ ସମୟ କରି କିଛି କିଛି ଲେଖୁଥାଏ ସତ, ମାତ୍ର ମୂଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଟି ପୂରଣରେ ବିଳମ୍ବ ଘଟୁଥାଏ । ଏଣେ ଲେଖା ଅନୁସାରେ ବହିର ଶୀର୍ଷକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ମୋ ଭିତରେ ପ୍ରେରଣା ଆସିଲା, ଭାଗ୍ୟଧର ଭାଇ ସେଥିରେ ରାଜି ହେଲେ । ତା’ସତ୍ତ୍ୱେ ଚିତ୍ତଭାଇଙ୍କର ଯଥା ସମ୍ଭବ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଜୀବନୀଟିଏ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ଏଥି ସହିତ ତାଙ୍କ ସମଗ୍ର ସୃଷ୍ଟିସମ୍ଭାରର ପରିଚୟକୁ ଗୁରୁ ଦେବାର ପୂର୍ବପୋଷିତ ଅଭିଳାଷଟି ମଧ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତ କଲେ । କହିଲେ — ଆଗ ଛୋଟ ବହିଟି ବାହାର କରିଦେବା । ତା’ପରେ ଆରଟି । ତେଣୁ ଏକାବେଳକେ ଛୋଟବଡ଼ ଦୁଇଟି ବହିର ରଚନା ଦାୟିତ୍ୱ ମୋ ଉପରେ ପଡ଼ିଲା ।

ଏବେ ଛୋଟ ବହିଟି ‘ଚିତ୍ତଭାଇ ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ ଦାସ’ ଶିରୋନାମାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି, ଏହାଠାରୁ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ବଡ଼ ଜୀବନୀଟି ଅନ୍ୟ ଶିରୋନାମାରେ ଅବିଳମ୍ବେ ପ୍ରକାଶ ପାଇବ ।

ଶେଷରେ ପ୍ରିୟ ‘ଚିତ୍ତଭାଇ’ଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ — ତାଙ୍କରି ଅମ୍ଳାନ ସ୍ମୃତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଉତ୍ସର୍ଗାକୃତ ଏଇ ପୁସ୍ତିକାଟି ।

—ଲେଖକ

ଜଗତସିଂହପୁର ଜିଲ୍ଲାର ବାଗଲପୁର ବୋଲି ଗୋଟିଏ ନାଁକରା ଗାଁ । ଆଗରୁ ତାହା ଥିଲା ଅବିଭକ୍ତ କଟକର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଦେବୀନଦୀର ଶାଖା ବିଲୁଆଖାଇ ନଈକୂଳରେ ଗାଁଟି ଅବସ୍ଥିତ । ସେଇ ଗାଁରେ ୧୯୨୩ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ୩ ତାରିଖରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଚିତ୍ତଭାଇ ଓରଫ ଚିତ୍ତରଂଜନ ଦାସ ।

ସେଦିନ ଥାଏ ପବିତ୍ର କାର୍ତ୍ତିକ ମାସ କୃଷ୍ଣପକ୍ଷର ନିର୍ମଳରାତି । ଗାଁକୁ ଆସିଥିବା ଗୋଟିଏ ନାଟଦଳ ଗାଁ ଦାଣ୍ଡରେ ନାଟ ପରିବେଷଣ କରୁଥାଏ । ନାଟଗୀତରେ ସମସ୍ତେ ହଜି ଯାଇଥାନ୍ତି, ମଞ୍ଚି ରହିଥାନ୍ତି । ରାତି ବୃତୀୟ ପହର ବେଳକୁ ବାପା ଖୁସାଲି ଚରଣ ଦାସ ଓ ମାଆ ହାରାମଣିଙ୍କର କୋଳମଣ୍ଡନ କରି ଭୂମିଷ୍ଠ ହେଲା ଶିଶୁଟିଏ । ସମସ୍ତଙ୍କ ଚିତ୍ତରଂଜନକାରୀ ସେଇ ଆନନ୍ଦମୟର ବେଳାରେ ଜନ୍ମନେଇଥିବାରୁ ନବଜାତକର ନାଁ ରଖାଗଲା ଚିତ୍ତରଂଜନ ।

ଖୁସାଲି ଚରଣ ଥିଲେ ଚାଷୀ ପରିବାରର । ଗାଁର ଜଣେ ମୁଖ୍ୟ ଥାଏ ବା ମୁରବା ସ୍ଥାନୀୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଭାବରେ ତାଙ୍କର ଖାତିର ଥିଲା । ଆଖପାଖ ଗାଁରେ ନିଶାପ ବସିଲେ ତାଙ୍କୁ ଅବଶ୍ୟ ତକା ଯାଉଥିଲା । ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ସମ୍ମାନ କରୁଥିଲେ । ହାରାମଣି ଥିଲେ ଘରର ସାନ ବୋହୂ । ଗୁଣବତୀ ସୁଗୃହିଣୀ । କାରୁକଳାରେ ଦକ୍ଷତା ସହିତ ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଂଗୀତରେ ତାଙ୍କର ରୁଚି ରହିଥିଲା । ଖାଲି ଓଡ଼ିଆ ନୁହେଁ, ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାବି ତାଙ୍କୁ ଜଣାଥିଲା । ଛାନ୍ଦ, ଜଣାଣ, ଚଉତିଶା ଓ କୋଇଲି ଆଦି ଥିଲା ତାଙ୍କ ଜିଭ ଅଗରେ । ସେ ଯେମିତି ଗୀତ ଗାଇପାରୁଥିଲେ, ସେମିତି ମନରୁ ଫାନ୍ଦି ପଦପକାଇ ଗୀତ ମଧ୍ୟ ଲେଖିପାରୁଥିଲେ ।

ଚିତ୍ତରଂଜନ ଥିଲେ ବାପା ମାଆଙ୍କର ବୃତୀୟ ସନ୍ତାନ । ତାଙ୍କ ଉପରେ ବଡ଼ ଦୁଇ ଭାଇ ଓ ତଳେ ସାନ ଦୁଇଭାଇ ତଥା ତିନିଭଉଣୀ । ବେଶ୍ ବଡ଼ ପରିବାର । ପରିବାରରେ ପୁଣି ଥିଲେ ଦୁଇଜଣ ବଡ଼ ବାପା ଓ ଦୁଇ ବଡ଼ ମାଆ । ଯୌଥ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମନେବା ପିଲାଟିଏ ପାଇଁ ବଡ଼ ଭାଗ୍ୟର କଥା, କାରଣ ସବୁରି ସ୍ନେହଯତ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣ ସାନ୍ନିଧ୍ୟ ପାଇ ପିଲାଟି ବିକଶିତ ହୋଇଉଠେ ସୁସ୍ଥଭାବରେ । ଏକକ

ପରିବାରରେ ଜନ୍ମିତ ପିଲାଠାରୁ ତା'ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ହୁଏ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର । ଆଉ ଗାଁରେ ଜନ୍ମନେବା ତ ଆହୁରି ବଡ଼ ଭାଗ୍ୟର କଥା । ପରିବାର ଲୋକଙ୍କ ସହିତ ସାଇ ପଡ଼ିଶାର ମାଆ ଭଉଣୀଏ ଅଯାଚିତ ଭାବରେ ଆସି ଆଦରରେ କୋଳାଳନେବେ କୁନି ଛୁଆଟିକୁ । କେତେ କେତେ କୋଳର ସ୍ନେହମୟ ସ୍ପର୍ଶ ଲାଭକରି ସିଏ ବଢ଼ି ଉଠିବ । ଏମିତି ଏକ ଅନାବିଳ ସରଳସୋହାଗଭରା ଗ୍ରାମ୍ୟ ପରିବେଶରେ ଚିତ୍ତରଂଜନ ଲାଳିତ ହୋଇଥିଲେ, ବଡ଼ ହୋଇଥିଲେ ।

ଗାଁ ଦାଣ୍ଡ, ଗାଁ ଗୋହିରା, ଗାଁ ତୋଟା ଓ ଗାଁ ନଈ ଥିଲା ତାଙ୍କର ଶୈଶବର ଖେଳଘର । ଗାଁ ଦଧିବାମନଙ୍କ ଦେଉଳଠାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ଗାଁ ମଣାଣି ଯାଏ - ସବୁକିଛି ହିଁ ତାଙ୍କ ଶିଶୁ ପ୍ରାଣକୁ ଆଲୋଡିତ ଓ ଆକର୍ଷିତ କରୁଥିଲା । ପ୍ରତିବେଶୀ ସାଙ୍ଗପିଲାଙ୍କ ମେଳରେ ମୁକ୍ତଭାବରେ ଖେଳିବୁଲି ସେ ମହାଖୁସିରେ ସମୟ ବିତାଉଥିଲେ ।

୨

ଗାଁ ଚାଟଶାଳୀରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ତାଙ୍କର ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀ ଜୀବନ । ଚାଟଶାଳୀର ଅବଧାନଙ୍କ ପାଖରେ ବର୍ଷ ପରିଚୟ, ଶ୍ରୁତିଲିଖନ, ପଣକିଆ ଓ ମାନସାଙ୍କ ଇତ୍ୟାଦି ଶିକ୍ଷା ହାସଲକରି ସେ ନାଁ ଲେଖାଇଥିଲେ ବାଗଲପୁର ନିମ୍ନପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ । ସେଠାରେ ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀରେ ପଢୁଥିବା ବେଳେ ଗାଁ ଯୁବକସଂଘ ଦ୍ୱାରା ଆୟୋଜିତ ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ରର ପ୍ରଥମ ପୁରସ୍କାର ବିତରଣା ଉତ୍ସବରେ ଚିତ୍ତରଂଜନ ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଜର କୃତିତ୍ୱ ପାଇଁ ସର୍ବାଧିକ ପୁରସ୍କାର ପାଇଥିଲେ । ସେଦିନ ଉତ୍ସବକୁ ମୁଖ୍ୟ ଅତିଥି ରୂପେ ଆସିଥିଲେ ବିଶିଷ୍ଟ ସମାଜସେବୀ ଓ ନାରୀନେତ୍ରୀ ଶ୍ରୀମତୀ ମାଳତୀ ଚୌଧୁରୀ । ତାଙ୍କ ସହିତ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନବକୃଷ୍ଣ ଚୌଧୁରୀ ମଧ୍ୟ ଆସିଥିଲେ ।

ଜଣେ ମେଧାବୀ ଛାତ୍ର ଭାବରେ ଗାଁ ସ୍କୁଲରୁ ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀରେ ନିମ୍ନ ପ୍ରାଥମିକ ବୃତ୍ତିପାଇ ୧୯୩୩ ମସିହା ଆରମ୍ଭରେ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢ଼ିବାକୁ ଚିତ୍ତରଂଜନ ପୁନଃ ଯାଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ଦୁଇବର୍ଷ ପଢ଼ିଲା ପରେ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରାଥମିକ ବୃତ୍ତି ଲାଭ କରି ସେ ଗାଁ ମାଇନ୍‌ର ସ୍କୁଲରେ ଷଷ୍ଠ ଶ୍ରେଣୀରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ ଓ ଛାତ୍ରାବାସରେ ରହି ପାଠ ପଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ମାତ୍ର ସପ୍ତମ ଶ୍ରେଣୀରେ ବଡ଼ଭାଇଙ୍କ ଇଚ୍ଛାକ୍ରମେ ତାଙ୍କୁ କଟକ ରାଣୀହାଟ ମାଇନ୍‌ର ସ୍କୁଲକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଏଠି ବି ସେ ଛାତ୍ରାବାସରେ ରହିଲେ । ସେତେବେଳେ ରାଣୀହାଟ ସ୍କୁଲର ପ୍ରଧାନ

ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବାଞ୍ଛାନିଧି ଶତପଥୀ । ତାଙ୍କର ଶୃଙ୍ଖଳା, କର୍ତ୍ତବ୍ୟନିଷ୍ଠା ଓ ଅନନ୍ୟ ଛାତ୍ରବଞ୍ଚକତା ଚିତ୍ରରଂଜନଙ୍କ ପ୍ରାକ୍ କିଶୋରପ୍ରାଣକୁ ବହୁଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା । ତାଙ୍କରି ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ଚିତ୍ରରଂଜନ ସସ୍ତ୍ରମଣ୍ଡେଶୀ ବୃତ୍ତି ପରୀକ୍ଷାରେ ମଧ୍ୟ ପୂର୍ବପରି ଆପଣା କୃତିତ୍ୱର ପ୍ରମାଣ ଦେଇଥିଲେ ।

୧୯୩୭ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ମାସରେ କଟକ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲରେ ତାଙ୍କର ନାମ ଲେଖାଗଲା । ସେଠାରେ ବହୁ ଜ୍ଞାନୀଗୁଣୀ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସି ତାଙ୍କର ଜିଜ୍ଞାସାର ଦିଗ୍‌ବଳୟ ପ୍ରସରିଯିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅଧିରାଜ ମୋହନ ସେନାପତି, ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷକ ହମିଦ୍‌ସାର, ଇତିହାସ ଶିକ୍ଷକ ମୋହିତ ମୋହନ ଦାସ ଓ କଳାଶିକ୍ଷକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗୋପାଳ କାନୁନ୍‌ଗୋଙ୍କର ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶୈଳୀରେ ସେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇଥିଲେ । ହାଇସ୍କୁଲ ପାଠ ଭିତରେ ଗଣିତ ଓ ଭୂଗୋଳ ଥିଲା ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ ବିଷୟ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କାନୁନ୍‌ଗୋଙ୍କ ପରିଚାଳନାରେ ପ୍ରତି ଶନିବାର ଦିନ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିବା ଚର୍ଚ୍ଚସଭାରେ ଚିତ୍ରରଂଜନ ନିୟମିତ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ଅଷ୍ଟମଣ୍ଡେଶୀରେ ପଢୁଥିବା ସମୟରେ “ମହାତ୍ମା ସକ୍ରେଟିସ୍” ଶୀର୍ଷକ ତାଙ୍କର ଏକ ଲେଖା ସ୍କୁଲ ପତ୍ରିକା ‘ଛାତ୍ରବନ୍ଧୁ’ ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଛାପା ଅକ୍ଷରରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବା ଉକ୍ତ ଲେଖାଟି ଚିତ୍ରରଂଜନଙ୍କ ଜୀବନର ସର୍ବପ୍ରଥମ ଲେଖା ।

ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଆଉ ଦୁଇଜଣ ବ୍ୟକ୍ତି କିଶୋର ଚିତ୍ରରଂଜନଙ୍କୁ ବିଶେଷ ଅନୁପ୍ରାଣିତ କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ହେଲେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶରତଚନ୍ଦ୍ର ମହାରଣା, ଯିଏ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ସର୍ବୋଦୟ ଆନ୍ଦୋଳନର ଅନ୍ୟତମ ଅଗ୍ରଣୀ ନେତା ଭାବରେ ବହୁ ପରିଚିତ । ଆଉ ଜଣକ ହେଲେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗଙ୍ଗାଧର ରଥ, ପରେ ଯିଏ ଓଡ଼ିଶାର ବିଶିଷ୍ଟ ଆଇନଜୀବୀ ରୂପେ ଆତ୍ମଭୋକେଟ୍ ଜେନେରାଲ ପଦରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମହାରଣା ଥିଲେ ପାଟନାରୁ ଶିକ୍ଷାଶାସ୍ତ୍ରରେ ଉଚ୍ଚ ଡିଗ୍ରୀପ୍ରାପ୍ତ । ଓଡ଼ିଶା ସରକାରଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗରେ ଉପଶିକ୍ଷାନିରୀକ୍ଷକ ରୂପେ ସେ କଟକରେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଥିଲେ । ସୌଭାଗ୍ୟ କ୍ରମେ ସେ ଆସି ଚିତ୍ରରଂଜନଙ୍କ ବଡ଼ଭାଇ କାହ୍ନୁଚରଣଙ୍କ ବସାଘରେ ରହୁଥିଲେ । ଚିତ୍ରରଂଜନ ସେତେବେଳେ ଅଷ୍ଟମ ଶ୍ରେଣୀର ଛାତ୍ର । ଭାଇଙ୍କ ପାଖରେ ରହି ସେ ପାଠପଢୁଥାନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଦୁହିଁଙ୍କର ପରିଚୟ ସେଇଠି ଘନିଷ୍ଠ

ହେଲା । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମହାରଣା ବିଦ୍ୟାଥୀ ଚିତ୍ରରଂଜନଙ୍କର ଗ୍ରହଣଶୀଳତାକୁ ବେଶ୍ ଆଦ୍ରାଣ ଓ ଆକଳନ କରି ପାରିଥିଲେ । ସ୍କୁଲପାଠ ବାହାରେ ଯେ ଅନୁରୂପ ଆକର୍ଷକ ଆହୁରି ଅନେକ ପାଠ୍ୟ ବିଷୟ ରହିଛି — ତା'ରି ସ୍ବାଦ ସେ ଚଖାଇଥିଲେ ଶୁଦ୍ଧ ଉପହାର ସ୍ବରୂପ ତାଙ୍କୁ ଅନେକ ବହି ଭେଟି ଦେଇ । ଶ୍ରୀ ମହାରଣାଙ୍କ ପ୍ରେରଣା ଓ ସହାୟତାରେ ସେତେବେଳେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବା ଶତାଧିକ ଗଳ୍ପ, ଉପନ୍ୟାସ ଓ କବିତା ଆଦି ପୁସ୍ତକକୁ ସେ ମାତ୍ର ମାସେ ଦୁଇମାସ ଭିତରେ ପଢ଼ି ଶେଷ କରି ଦେଇଥିଲେ । ଚିତ୍ରରଂଜନ ନବମ ଶ୍ରେଣୀ ବେଳକୁ ପ୍ରାୟ ବର୍ଷେ କାଳ ରାମକୃଷ୍ଣ କଟେଜ୍‌ରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଉପରଶ୍ରେଣୀରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିବା ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗଙ୍ଗାଧର ରଥ ମଧ୍ୟ ସେହି କଟେଜ୍‌ର ଜଣେ ଅନ୍ତେବାସୀ ଥିଲେ । ଦୁହେଁ ଏକା ଗାଁର ପିଲା ହୋଇଥିବାରୁ ପରସ୍ପରର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହେବା ଦୁହେଁଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ବାଭାବିକ ଥିଲା । ଗଂଗାଧରଙ୍କ ସାନ୍ନିଧ୍ୟରେ ଆସି ଚିତ୍ରରଂଜନ କମ୍ପ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଦର୍ଶନ ଓ ମାର୍କ୍ସବାଦ ଆଡ଼କୁ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ ।

ରାମକୃଷ୍ଣ କଟେଜ୍ ରହଣିକାଳର ଏକ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଘଟଣା ବିଷୟରେ ଚିତ୍ରରଂଜନ ସ୍ମୃତିଚାରଣ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରତି ସପ୍ତାହରେ ରବିବାର ଦିନ କଟେଜ୍‌ର ସବୁ ଅନ୍ତେବାସୀ ଭିକ୍ଷାମୁଠି ସଂଗ୍ରହରେ ବାହାରି ଯାଉଥିଲେ । ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଶ୍ରୀରାମକୃଷ୍ଣ, ସାରଦା ଦେବୀ ଓ ସ୍ବାମୀ ବିବେକାନନ୍ଦଙ୍କର ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନା ଓ ସଂକୀର୍ତ୍ତନ ହେଉଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେଇ ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନା ଓ ଆରତିର ଦାୟିତ୍ବ ପାରଂପରିକ ଭାବରେ ଦିଆଯାଉଥିଲା କେବଳ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପିଲାମାନଙ୍କୁ । ଚିତ୍ରରଂଜନ ଥରେ ଏହା ବିରୋଧରେ ପ୍ରତିବାଦର ସ୍ବର ଉଠାଇଲେ । ଯେଉଁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଗୁରୁବୃନ୍ଦ ସକଳ ଜାତିଭେଦର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବକୁ ଉଠି ଭଗବତ୍ ସାନ୍ନିଧ୍ୟ ଲାଭ କରିଛନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଉପାସନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏପରି ଜାତିଗତ ସଂକୀର୍ତ୍ତ ବିଚାର କାହିଁକି ? ପରିଚାଳକ ବୁଝିଲେ ଓ ପରଂପରା ଭାଙ୍ଗିଲା । ଅବ୍ରାହ୍ମଣ ହୋଇ ଚିତ୍ରରଂଜନ ବି ପୂଜା ଓ ଆରତିର ସୁଯୋଗ ପାଇଲେ ।

ନବମ ଶ୍ରେଣୀ ବର୍ଷ ଚିତ୍ରରଂଜନଙ୍କ ଜୀବନରେ ଆସିଥିଲା ଆଉ ଏକ ମହାର୍ଦ୍ଦ ସୁଯୋଗ । ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ଡେଲାଙ୍ଗଠାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ଗାନ୍ଧି ସେବାସଂଘର ଅଖିଳ ଭାରତୀୟ ବୈଠକକୁ ସେ ଯାଇଥିଲେ ଓ ସେଠାରେ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ସମେତ ଜାତୀୟମୁକ୍ତି ଆନ୍ଦୋଳନର ତୁଙ୍ଗସ୍ଥାନୀୟ ନେତାମାନଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ ।

ରେଭେନ୍ସା କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲରେ ଦଶମଶ୍ରେଣୀରେ ପଢୁଥିବା ସମୟରେ

ନେତାଜୀ ସୁଭାଷ ଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷଙ୍କୁ ସ୍କୁଲପରିସରରେ ସଂବର୍ଦ୍ଧିତ କରିବା ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଥିଲା ଏକ ଅବିସ୍ମରଣୀୟ ଅନୁଭବ । ନେତାଜୀଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପିଲାମାନଙ୍କ ଡରଫରୁ ଯେଉଁ ଅଭିନୟନ ପତ୍ରଟି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିଲା ତିରଙ୍ଗନ ଥିଲେ ତାହାର ଲେଖକ । ‘ସମାଜ’ ପ୍ରେସ୍ ସେକ୍ଟରକୁ ଛାପି ଦେଇଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ସରକାରୀ ସ୍କୁଲରେ ସୁଭାଷ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ମୁକ୍ତିସଂଗ୍ରାମର ମହାନାୟକ ବା ଜଣେ ତୁଙ୍ଗ ନେତାରୂପେ ଚିତ୍ରିତ ଓ ଅଭିନୟିତ କରିବା ସେତେବେଳେ ଆଇନ୍ ବିରୋଧୀ ହୋଇଥିବାରୁ ପତ୍ରଟି ସଭାରେ ପଢ଼ା ନ ଯାଇ ବନ୍ଧା ଯାଇଥିଲା । ତେବେ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଜଣେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଲିଖିତ ସ୍ଵାଗତ ବାର୍ତ୍ତାଟିକୁ ସେଦିନ ସଭାସ୍ଥଳୀରେ ଉଦାର କଣ୍ଠରେ ପାଠ କରିଥିଲେ ସ୍ଵୟଂ ତିରଙ୍ଗନ । ସଭା ଶେଷରେ ନିଜ ଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ୟଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ମେଳରେ ସୁଭାଷଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସହିତ ଫଟୋ ଉଠାଇବାର ଏକ ବିରଳ ସୁଯୋଗ ବି ଲୁଚିଥିଲା ।

ଛାତ୍ରଜୀବନରୁ ହିଁ ତାଙ୍କ ଭିତରେ ଅଙ୍କୁରିତ ହୋଇଥିଲା ବିପ୍ଳବର ବହିବାଜ । ୧୯୩୯ ମସିହାରେ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଅନ୍ୟାୟର ପ୍ରତିବାଦରେ କଟକ ମେଡ଼ିକାଲ ସ୍କୁଲର ଧର୍ମଘଟକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ଶ୍ରୀ ମନମୋହନ ମିଶ୍ରଙ୍କ ନେତୃତ୍ଵରେ ଚାଲିଥିବା ଛାତ୍ର ଆନ୍ଦୋଳନରେ ସେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଓ ସପ୍ତାହକ ପାଇଁ ଜେଲ୍‌ରେ ରହିଥିଲେ । ସତ୍ୟାଗ୍ରହରେ ଯୋଗ ଦେଇ ଜେଲ୍ ଯିବାରେ ସେ ଥିଲେ ତାଙ୍କ ସ୍କୁଲର ପ୍ରଥମ ଛାତ୍ର ।

ରେଭେନ୍‌ସା କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲରୁ ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତ କରି ମେଡ଼ିକ୍ ପରୀକ୍ଷାରେ ବୃତ୍ତିପାଇ ୧୯୪୧ ମସିହାରେ ତିରଙ୍ଗନ ରେଭେନ୍‌ସା କଲେଜର କଳା ବିଭାଗରେ ଯୋଗ ଦେଲେ । ଗଂଗାଧରଙ୍କ ପ୍ରେରଣାରେ ସେ କ୍ରମଶଃ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ପାର୍ଟିର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ସହିତ ନିଜକୁ ନିୟମିତ ଜଡ଼ିତ କରି ରଖିଲେ ଓ କାଳକ୍ରମେ ସାମ୍ୟବାଦର ଉଦ୍‌ଗାତା ବିଶିଷ୍ଟ କବି ସଚ୍ଚି ରାଉତରାୟଙ୍କ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିଲେ । ୧୯୪୨ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ନଅ ତାରିଖରେ ମହତ୍ତ୍ଵା ଗାନ୍ଧି ଯେତେବେଳେ ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କୁ ‘ଭାରତ ଛାଡ଼’ର ଚରମ ଆହ୍ଵାନ ଶୁଣାଇଲେ, ସେତେବେଳେ ସେ କଲେଜର ଦ୍ଵିତୀୟ ବର୍ଷର ଛାତ୍ର । ଦେଶ ତମାମ ଆନ୍ଦୋଳନର ଆଗ୍ନେୟ ବନ୍ୟା ବ୍ୟାପିବାରେ ଲାଗିଥାଏ । ଅତ୍ୟାଚାରୀ ଇଂରେଜ ଶାସନ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନର ଦୃଢ଼ ମୁକାବିଲା କରିବାକୁ ଯାଇ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ସମେତ ଅନ୍ୟ ନେତୃବର୍ଗଙ୍କୁ ଗିରଫ କରି ନେଉଥାନ୍ତି । ଦେଶର ଏପରି ଘଡ଼ିସନ୍ଧି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସ୍ଵାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମରେ ଝାସ

ଦେବା ଲାଗି ଏକ ଆନ୍ତର ଭାବରା ପାଇ ସେ କଲେଜ ଛାଡ଼ି, ଅଧ୍ୟୟନ ଅଧା ରଖି ଗାଁକୁ ଫେରିଆସିଲେ । ଏଥିରେ ଅବଶ୍ୟ ରହିଥିଲା ବଡ଼ଭାଇଙ୍କ ସ୍ବାକୃତି ।

୩

ଗାଁରେ ଆନ୍ଦୋଳନର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ଥିଲେ ଗୌରାଭାଇ (ସ୍ବନାମଧନ୍ୟ ସ୍ବାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମୀ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗୌରାଜୀ ଚରଣ ଦାସ) । ଆନ୍ଦୋଳନକାରୀମାନଙ୍କୁ ଏକଜୁଟ କରି ମୁକ୍ତି ମନ୍ତ୍ରରେ ସେ ବାକ୍ସିତ କରୁଥାନ୍ତି । ବିପ୍ଳବ ତେଜି ଉଠୁଥାଏ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ, ତାହାର ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତରି ଯାଉଥାଏ ଗାଁରୁ ଗାଁ । ପ୍ରଶାସନିକ ଦମନଲାଳା ବି ସେଇ ଅନୁପାତରେ ଜୋରଦାର ହେବାରେ ଲାଗିଥାଏ । ବିପ୍ଳବୀମାନେ ଜଣକ ପରେ ଜଣେ ଗିରଫ ହୋଇ କାରାବରଣ କରୁଥାନ୍ତି । ସେହି ସମୟରେ କଟକରେ ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ନେତୃତ୍ବ ଦେଉଥିବା ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସୁରେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଦ୍ବିବେଦୀ ଆତ୍ମଗୋପନ ପୂର୍ବକ ଓଡ଼ିଶା ତଥା ଓଡ଼ିଶା ବାହାରର ସଂଗ୍ରାମୀ ଗୋଷ୍ଠୀ ସହିତ ଯୋଗସୂତ୍ର ରଖୁଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କରି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କ୍ରମେ ଗୌରାଭାଇଙ୍କ ତତ୍ପ୍ରାବଧାନରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୋପନୀୟ ଭାବରେ ବାଗଲପୁରଠାରେ ସଂଗ୍ରାମ ସମାଚାର ଓ ବିପ୍ଳବର ପ୍ରଚାରପତ୍ର ଛାପିବା ଲାଗି ସ୍ଥିର ହେଲା ଏବଂ ଏହି ଗୁରୁଦାୟିତ୍ବ ନ୍ୟସ୍ତ ହେଲା ଚିତ୍ତରଂଜନଙ୍କ ଉପରେ ।

ପ୍ରତିଦିନ ରାତିର ବିଳମ୍ବିତ ପ୍ରହରରେ ଛପାକାର୍ଯ୍ୟ ଚାଲିଲା ବାଗଲପୁର ମାଇନର ସ୍କୁଲର ସାଇକ୍ଲୋଷାଳଲ୍ ମେସିନ୍ ସାହାଯ୍ୟରେ । ପ୍ରାୟ ଅଡ଼େଇ ମାସ ଯାଏ ଚିତ୍ତରଂଜନ ଗୋପନରେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟଟି ସଂପନ୍ନ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଧୀରେ ଧୀରେ ସମସ୍ତ ଘଟଣା ସରକାରଙ୍କ ନଜରକୁ ଆସିଲା । ଦିନେ ଅତର୍କିତ ଭାବରେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇଶହ ସଶସ୍ତ୍ର ପୋଲିସ୍ ବାଗଲପୁରରେ ପଶି ଆଞ୍ଚଳିକ ନେତା ଗୌରାଜୀ ଦାସଙ୍କୁ ଗିରଫ କରିନେଲେ । କଟକରୁ ସୁରେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଦ୍ବିବେଦୀ ମଧ୍ୟ ଗିରଫ ହେଲେ । ଚିତ୍ତରଂଜନଙ୍କ ସମେତ ଅନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନକାରୀମାନେ ଏଥିରେ ଦବି ନ ଯାଇ କ୍ରିଟିଶ୍ ଅତ୍ୟାଚାରର ପ୍ରକାଶ୍ୟ ବିରୋଧ କରି ଥରେ ଗୋବିନ୍ଦପୁର ଥାନାରେ ଧସେଇ ପଶିଲେ । ପରିଶାମତଃ ସେମାନଙ୍କୁ ଗିରଫ କରି ହାଜତକୁ ପଠାଇ ଦିଆଗଲା ଓ ବିଚାରରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ କାରାଦଣ୍ଡ ମିଳିଲା ।

ଚିତ୍ତରଂଜନ ଏବେ କଟକ ଜେଲର ଆଠ ନମ୍ବର ଡ୍ବାର୍ଡ଼ରେ ବନ୍ଦୀ ହୋଇ ରହିଲେ । ଦୀର୍ଘ ପନ୍ଦରମାସର ଏହି ଜେଲ ରହଣି ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଥିଲା ଏକ ଭଗବତ୍ ଆଶୀର୍ବାଦ । ବନ୍ଦୀଶାଳା ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରି କାମ ଦେଲା । ଏକ

ଜୀବନତମାମ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଜୀବନ ଲାଗି ତାଙ୍କର ଉପନୟନ କରାଇ ଦେଲା । ଜେଲ ଭିତରେ ସେ ଅସୁମାରୀ ବହି ପଢ଼ିଛନ୍ତି, କେତେ କେତେ କବିତା ଲେଖି ତାକୁ ସୁର ଦେଇ ଗାଇଛନ୍ତି, ହିନ୍ଦୀ ଭାଷା ଶିଖୁଛନ୍ତି, ସହବନ୍ଦୀ ସଜ୍ଜିବାନନ୍ଦ ମିଶ୍ରଙ୍କ ସହ ମିଶି ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କର ତିନୋଟି ପୁସ୍ତକକୁ ଓଡ଼ିଆରେ ଅନୁବାଦ କରିଛନ୍ତି, ବାଙ୍କ ବିହାରୀ ଦାସଙ୍କର ସହଯୋଗୀ ରୂପେ ଜେଲର ଅନ୍ୟ ସହବନ୍ଦୀମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରିଛନ୍ତି, ରବୀନ୍ଦ୍ର ସଂଗୀତ ଗାଇଛନ୍ତି ଓ ‘ପେଟେଷ୍ଟ ମେଡିସିନ୍’ ନାଟକରେ ସାଆନ୍ତ ଚରିତ୍ରରେ ଅଭିନୟ କରିଛନ୍ତି, ଏପରିକି ନିଜେ ନାଟକ ମଧ୍ୟ ଲେଖୁଛନ୍ତି । ଗୋଟିଏ କଥାରେ କହିଲେ କାରାବାସ କାଳରେ ଘଟିଛି ତାଙ୍କ ଅନ୍ତରସ୍ଥ ଅନେକ ସମ୍ଭାବନାର ମୁକୁଳନ ।

୧୯୪୪ ମସିହାର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ଚିତ୍ରରଂଜନ କଟକ ଜେଲରୁ ମୁକ୍ତ ହେଲେ । ମାତ୍ର ସେ ବର୍ଷ ଅଗଷ୍ଟରେ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରି ମହାଶୂରଠାରେ ଆୟୋଜିତ ଏକ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ଶିବିର (An Orientation Course for Nation Building) ରେ ଯୋଗଦେବାକୁ ଯାଇଥିବା ବେଳେ ମହାଶୂର ପୋଲିସ୍ ଦ୍ୱାରା ଗିରଫ ହୋଇ ପନ୍ଦରଦିନ କାଳ ବାଙ୍ଗାଲୋର କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଜେଲରେ ରହିଲେ । ପନ୍ଦରଦିନ ପରେ ତାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦିଆଗଲା ସତ, ମାତ୍ର ଘର ଫେରନ୍ତା ରାସ୍ତାରେ ସେ ପୁଣି ଥରେ ଗିରଫ ହେଲେ । ଏଥର କାରାବାସର ଅବଧି ଚାରିମାସ । କଟକ ଜେଲ ପରି ଏଠି ବି କାରାଗାର ପାଲଟିଲା ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷାୟତନ, ଯେଉଁଠି କନ୍ନଡ଼ ଭାଷା ଶିଖିବା ସାଙ୍ଗକୁ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ଶିବିର ସଂଚାଳକ ତଥା ଗାନ୍ଧି ବିଚାର ଆଧାରିତ ଆନନ୍ଦ ଆଶ୍ରମର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କଇଥାନଙ୍କ ଜରିଆରେ ସେ ଅନେକ ଉପାଦେୟ ପୁସ୍ତକ ପଢ଼ିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଲେ । କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଜେଲରୁ ମୁକୁଳି ବହୁ କକ୍ଷରେ ଜଣେ ବଦାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କଠାରୁ କିଛି ଅର୍ଥ ସାହାଯ୍ୟ ଆଣି ସେ ଓଡ଼ିଶା ଫେରିଆସିଲେ । ଅଥଚ ପୋଲିସ୍ ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ରରୁ ତଥାପି ନିଷ୍ପତି ନଥିଲା । ସୁତରାଂ ସେ ପୁଣି ଥରେ ଗାଁରୁ ଗିରଫ ହେଲେ ଓ ତାଙ୍କୁ ପନ୍ଦରଦିନ ପାଇଁ କଟକ ଜେଲରେ ସଜା ଭୋଗିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଅବଶେଷରେ ୧୯୪୫ ମସିହାରେ ତାଙ୍କ ବନ୍ଦୀ ଜୀବନର ଅବସାନ ଘଟିଲା ଓ ଉନ୍ମୋଚିତ ହେଲା ଜୀବନର ନୂଆ ଏକ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ଜେଲରୁ ଖଲାସ ହୋଇ ଚିତ୍ରରଂଜନ ଗାଁକୁ ଫେରିଆସିଲେ । ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ଗାଁ ମାଜନର ସ୍କୁଲ ହତା ଭିତରେ ନୂଆ କରି ଅଞ୍ଚଳ ଶ୍ରେଣୀ ଖୋଲିଥାଏ । ସେଠାକୁ ଯାଇ ସେ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ପଢ଼ାଇବାରେ ମନୋନିବେଶ କଲେ ଓ ଏଥିସହିତ ତାଙ୍କ ଶିକ୍ଷକ ଜୀବନର ମୂଳଦୁଆ ପଡ଼ିଲା । ମାତ୍ର ଏଣେ ଘରେ ବଡ଼ଭାଇ ଓ ଅନ୍ୟମାନେ ତାଙ୍କର ପଢ଼ା ବିଷୟରେ ବ୍ୟସ୍ତତା ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । କଲେଜ ପଢ଼ା ଅସମାପ୍ତ ଥିବାରୁ ପରିବାରର ଏପରି ବ୍ୟସ୍ତତା ସ୍ୱାଭାବିକ ଥିଲା । ସୁତରାଂ ଶିକ୍ଷକତା ଛାଡ଼ି ସେ ପୁଣି ପଢ଼ିବାକୁ ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେଲେ । ଶ୍ରୀମତୀ ମାଳତୀ ଚୌଧୁରୀ ଓ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନବକୃଷ୍ଣ ଚୌଧୁରୀଙ୍କର ପରାମର୍ଶ ଅନୁଯାୟୀ ସେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶିକ୍ଷାତୀର୍ଥ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ କଳା ବିଭାଗରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ବିଶ୍ୱଭାରତୀରେ ସେ କଟାଇଥିଲେ ୧୯୪୫ ଜୁଲାଇରୁ ୧୯୫୦ ଅକ୍ଟୋବର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୋଟ ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ : ଏଥିମଧ୍ୟରୁ ତିନିବର୍ଷ ନିୟମିତ ଛାତ୍ର ହିସାବରେ ଓ ଦୁଇବର୍ଷ ଗବେଷକ ଭାବରେ । ସେ ସମୟରେ ଶାନ୍ତିନିକେତନର ମନୋରମ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶିକ୍ଷାନୁକୂଳ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ଗୁରୁକୁଳ ସଦୃଶ ସେଠାରେ ଶିକ୍ଷଣ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିଲା ଛାୟାସୁଶୀତଳ ନାନା ତରୁଳତାର ବିତାନ ତଳେ । ଶାନ୍ତିନିକେତନ ସତେଅବା ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷାନୁରାଗୀ ତରୁଣ ଜିଜ୍ଞାସୁ ମନଟି ଲାଗି ପ୍ରସାରି ଦେଇଥିଲା ତା'ର ସୁଶ୍ୟାମଳ ସ୍ନେହମୟ କୋଳ । ଏପରି ଏକ ଆକର୍ଷକ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନରେ ଅଧ୍ୟୟନର ସୁଯୋଗ ତଥା ଏଠାକାର ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକମାନଙ୍କର ସ୍ନେହସାହଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିବାରୁ ସେ ନିଜକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ କୃତାର୍ଥ ମଣ୍ଡୁଥିଲେ । ଶାନ୍ତିନିକେତନ ସତକୁ ସତ ତାଙ୍କ ଜ୍ଞାନର ପରିଧିକୁ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ କରିଦେଇଥିଲା, ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ସମକ୍ଷରେ ଉନ୍ମୋଚିତ କରିଦେଇଥିଲା ବିଶ୍ୱକୁ ଗବାକ୍ଷ ।

ନୂତନ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନରେ ଖୁସିରେ ଖୁସିରେ ଗୋଟିଏ ବର୍ଷ ବିତିଲା । ବାର୍ଷିକ ପରୀକ୍ଷା ଶେଷ ହେଲା । ଖରା ଛୁଟିରେ ଚିତ୍ରରଂଜନ ସାଙ୍ଗମାନଙ୍କ ମେଳରେ ଆସାମ ବୁଲି ବାହାରିଲେ ଓ ସେଠାରୁ ଫେରି ଗାଁକୁ ଗଲେ ମାସଟିଏ ପାଇଁ । ଏହି ସମୟରେ ବାଗଲପୁରରେ ଘଟିଲା ଅଭୂତପୂର୍ବ ଏକ ଘଟଣା । ବହୁ ମାଣ୍ୟଗଣ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତିରେ ଗାଁର ହରିଜନମାନେ ମନ୍ଦିର ପ୍ରବେଶ କଲେ । ଗୌରୀଭାଇଙ୍କ

ନେତୃତ୍ୱରେ ସାମାଜିକ ସଚେତନତାର ଗଣଆନ୍ଦୋଳନ ହିଁ ଏପରି ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଘଟଣାକୁ ସମ୍ଭବ କରାଇପାରିଥିଲା । ଚିତ୍ରରଂଜନ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ପ୍ରମୁଖ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଜନ ସଚେତନତା ନିମିତ୍ତ ସେ ଅଞ୍ଚଳରେ ଚାଲିଥିବା ନିୟମିତ ଶୋଭାଯାତ୍ରାରେ ସେ ଯେ କେବଳ ସାମିଲ ହେଉଥିଲେ ତା ନୁହେଁ, ପରନ୍ତୁ ଶୋଭାଯାତ୍ରା ପାଇଁ ଗୀତ ମଧ୍ୟ ରଚନା କରୁଥିଲେ ।

ଛୁଟି ସରିଆସୁଥାଏ । ଚିତ୍ରରଂଜନ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଭାବରେ ଏକ ସଂକଟରେ ପଡ଼ିଲେ । ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ପଢ଼ିବା ଲାଗି ଦ୍ୱିତୀୟ ବଡ଼ଭାଇ ତାଙ୍କୁ ନିର୍ଭର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇଥିଲେ ଓ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ଖର୍ଚ୍ଚ ବି ତୁଲାଇ ଆସିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଅଚାନକ ଆର୍ଥିକ ଅସୁବିଧାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇ ଆଗ ପରି ଉକ୍ତ ଅର୍ଥ ଭରଣା କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ସେ ହରାଇ ବସିଲେ । ଆଉ ଥରେ କ'ଣ ଅଧାରୁ ଅଟକି ଯିବ ତାଙ୍କର ଅଧ୍ୟୟନ ? ସମଗ୍ର ଦୁଃସ୍ଥିତିର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇ ଅନନ୍ୟାପୟ ଚିତ୍ରରଂଜନ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ବିଦ୍ୟାଭବନର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅନୀଲ କୁମାର ଘୋଷଙ୍କ ପାଖକୁ ଚିଠିଟିଏ ଲେଖିଲେ । ସପ୍ତାହକ ପରେ ତାଙ୍କୁ ଆଶ୍ୱାସନାପୂର୍ଣ୍ଣ ଏକ ଟେଲିଗ୍ରାଫ୍ ଆସିଲା । କିଛି ଚିନ୍ତା କରିବାର ନାହିଁ, ସେ ସମସ୍ତ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଛନ୍ତି । ଅର୍ଥାଭାବରୁ ତାଙ୍କ ପରି ଜଣେ ମେଧାବୀ ଛାତ୍ରର ପାଠପଢ଼ା କଦାପି ବ୍ୟାହତ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ବୋଲି ସେ ମତ ଦେଇଥିଲେ ।

ତା'ପରଠୁ ଚିତ୍ରରଂଜନ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ଶାନ୍ତିନିକେତନକୁ ଲେଉଟି ଆସିଲେ ଓ ଅଧ୍ୟୟନରେ ଆପଣାକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ନିୟୋଜିତ କରି ରଖିଲେ । ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ଶାନ୍ତିନିକେତନର ଗ୍ରନ୍ଥାଗାରହିଁ ଥିଲା ତାଙ୍କ ପାଇଁ ସର୍ବମୁଖ୍ୟ ଆକର୍ଷଣ । ସେଠାରେ ଗଚ୍ଛିତ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଭାଷାର ଅସଂଖ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ଭିତରେ ସେ ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ବୁଝିରହୁଥିଲେ । ଥରକର କଥା । ଚିତ୍ରରଂଜନ ପୁରୁଣା ପତ୍ରପତ୍ରିକା ବିଭାଗରେ ବସି କ'ଣ ଗୋଟିଏ ପଢୁଥିଲେ । ପଢୁପଢୁ ସେଥିରେ ଏମିତି ତଲ୍ଲାନ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ଯେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ବିରତି ପାଇଁ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାର କେତେବେଳେ ବନ୍ଦ ହେଲା, ସେ କଥା ଜାଣି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଅପରାହ୍ନରେ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାର ଖୋଲିଲା ପରେ ଯାଇ ସେ ସେଠାରୁ ବାହାରିଲେ, ସେଦିନ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭୋଜନରୁ ତାଙ୍କୁ ବଞ୍ଚିତ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା ।

ଶାନ୍ତିନିକେତନର ଦ୍ୱିତୀୟ ଓ ତୃତୀୟ ବର୍ଷରେ ଚିତ୍ରରଂଜନଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟୟନ ବିଷୟ ଥିଲା ଯୁରୋପୀୟ ତଥା ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟ

ଓ ରବୀନ୍ଦ୍ର ସାହିତ୍ୟ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପଢ଼ା ବିଷୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଥିଲା । ପ୍ରଚଳିତ ଧାରା ଅନୁସାରେ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ଶେଷବର୍ଷ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ କୌଣସି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷୟରେ ଗୋଟିଏ ନିବନ୍ଧ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ପଡୁଥିଲା । ଚିତ୍ରରଂଜନ ସେନାୟ ଦାର୍ଶନିକ ବେନେଡିକ୍ଟ ସ୍ପିନୋଜାଙ୍କ ଉପରେ ଆପଣା ନିବନ୍ଧ ରଚନା କରିଥିଲେ । ପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ ମୂଲ୍ୟାୟନ ନିମିତ୍ତ ନିବନ୍ଧଟିକୁ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ବାହାରକୁ ପଠାଯାଇଥିଲା । ଏତେ ଅଳ୍ପ ବୟସରେ ବେନେଡିକ୍ଟ ସ୍ପିନୋଜାଙ୍କ ଦର୍ଶନ ଭିତରକୁ ପ୍ରବେଶ କରି ଭାରତୀୟ ପ୍ରାଚୀନ ଦର୍ଶନର ଉପାଦାନ ସହିତ ତାହାର ଏକ ତୁଳନାତ୍ମକ ଅଧ୍ୟୟନ କରିପାରିଥିବା ହେତୁ ବାହାର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପରୀକ୍ଷକ ଦର୍ଶନ-ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଚିତ୍ରରଂଜନ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରଶଂସିତ ହୋଇଥିଲେ । ବିଶ୍ୱଭାରତୀର ସର୍ବଶେଷ ପରୀକ୍ଷାରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଫଳ ଥିଲା ପୂର୍ଣ୍ଣ ସନ୍ତୋଷଜନକ । ୧୯୪୮ ମସିହା ଡିସେମ୍ବର ମାସର ସମାବର୍ତ୍ତନ ଉତ୍ସବରେ ତାଙ୍କୁ ଏଥି ନିମିତ୍ତ ପ୍ରମାଣପତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥିଲା । ତା’ପର ଦୁଇବର୍ଷ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ଓଡ଼ିଆ ଗବେଷଣା ବିଭାଗରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ପ୍ରହ୍ଲାଦ ପ୍ରଧାନଙ୍କର ସହଯୋଗୀ ଗବେଷକ ଭାବରେ ସେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଏକନିଷ୍ଠ ଗବେଷଣାର ପରିଣାମ ସ୍ୱରୂପ ୧୯୪୯ ଓ ୧୯୫୦ ମସିହାରେ ‘ଅରୂପାନନ୍ଦ ଓ ପଞ୍ଚସଖା ଧର୍ମ’ ଓ ‘ଓଡ଼ିଶାର ମହିମା ଧର୍ମ’ ନାମରେ ଦୁଇଟି ପାଣ୍ଡୁଲିପି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇପାରିଥିଲା । ସେ ମଧ୍ୟ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଗୀତାନ୍ୁବାଦର ସଂପାଦନା କରିଥିଲେ, ଯାହା ସେତେବେଳେ ବିଦ୍ୟାଭବନ ତରଫରୁ ପ୍ରକାଶ ଲାଭ କରିଥିଲା ।

୫

ବିଶ୍ୱଭାରତୀର ଗନ୍ତାଘରୁ କେତେ କେତେ ଜ୍ଞାନାନୁଭୂତିର ରତ୍ନ ଆହରଣ କରି ୧୯୫୦ ଦଶହରା ବେଳକୁ ଚିତ୍ରରଂଜନ ଓଡ଼ିଶା ବାହୁଡ଼ି ଆସିଲେ । ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଚାକିରୀ ବା ବୃତ୍ତି ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଖୁଦ୍ଧା ନଥିଲା । ଜୀବନରେ ଶିକ୍ଷକଟିଏ ହେବାର ଏକ ବଳବତୀ ବାସନା ତାଙ୍କ ଭିତରେ କେଉଁକାଲୁ ଉଠି ମାରୁଥାଏ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନବକୃଷ୍ଣ ଚୌଧୁରୀ ଓ ମାଳତୀ ଦେବୀଙ୍କୁ ସେ ତାଙ୍କର ମନକଥା ଜଣାଇଲେ । ସେତେବେଳକୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଚୌଧୁରୀ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜସ୍ୱମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ଶ୍ରୀମତୀ ଚୌଧୁରୀ ଅନୁଗୁଳସ୍ଥିତ ବାଜିରାଉଡ ଛାତ୍ରାବାସର ସଂଚାଳିକା । ଦୁହିଁଙ୍କର ଶିକ୍ଷାପ୍ରତି ଅଶେଷ

ଆଗ୍ରହ । ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ନୂତନ ପ୍ରୟୋଗର କଥା ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ଚିନ୍ତା କରୁଥାନ୍ତି । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଚିରରଂଜନ ପ୍ରସ୍ତାବ ରଖିଲେ — ସେ ବିଦେଶ ଯାଇ ସେଠାକାର ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ସଂପର୍କରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ ଓ ଅନୁଶୀଳନ କରି ଆସିବେ ଓ ଓଡ଼ିଶା ମାଟିରେ ତା'ର ପ୍ରୟୋଗ ଆରମ୍ଭ ହେବ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଓ ଶ୍ରୀମତୀ ଚୌଧୁରୀ ତତ୍କାଳୀନ ଶିକ୍ଷପତି (ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ କେନ୍ଦ୍ରମନ୍ତ୍ରୀ ତଥା ଓଡ଼ିଶାର ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ) ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବିଜୟାନନ୍ଦ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କୁ ରାଜି କରାଇ ଚିରରଂଜନଙ୍କର ବିଦେଶ ଯାତ୍ରା, ସେଠାରେ ରହଣି ଓ ପଢ଼ାଖର୍ଚ୍ଚ ଇତ୍ୟାଦିର ବୟୋବସ୍ଥ କରିଦେଲେ । ତଦନୁଯାୟୀ ଚିରରଂଜନ ୧୯୫୦ ମସିହା ନଭେମ୍ବର ମାସର ଶେଷଭାଗରେ ଡେନ୍‌ମାର୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧ କୋପେନ୍‌ହେଗେନ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଅଧ୍ୟୟନ ନିମନ୍ତେ ଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ବୟେରୁ ଲଣ୍ଡନ ବାଟ ଦେଇ ଜଳପଥରେ ଦୀର୍ଘ ପଥ ଅତିକ୍ରମ କରି ସେ ଯେଉଁଦିନ ଡେନ୍‌ମାର୍କ ମାଟିରେ ପ୍ରଥମେ ପାଦ ରଖିଲେ ସେଦିନ ଥିଲା ଡିସେମ୍ବର ୨୩ ତାରିଖ । ଅର୍ଥାତ୍ ବଡ଼ଦିନ ପର୍ବର ଠିକ୍ ପୂର୍ବଦିନ ।

ଡେନ୍‌ମାର୍କରେ ପଢ଼ିବା ସମୟତକ ଚିରରଂଜନ ସେଇ ଦେଶର ଅଧିବାସୀ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଓର୍ ଯର୍ଗନ୍‌ସନ୍‌ଙ୍କ ଘରେ ରହିବେ ବୋଲି କଥା ହୋଇଥିଲା । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଯର୍ଗନ୍‌ସନ୍‌ଙ୍କୁ ସେ ଆଗରୁ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ଭେଟିଥିଲେ । ଡେନ୍‌ମାର୍କର ପ୍ରତିନିଧି ରୂପେ ସେ ୧୯୪୯ ମସିହାରେ ଶାନ୍ତିନିକେତନଠାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ବିଶ୍ୱଶାନ୍ତି ସମ୍ମିଳନୀକୁ ଆସିଥିବା ଅବସରରେ ଚିରରଂଜନଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କର ପରିଚୟ ହୋଇଥିଲା । ଚିରରଂଜନ ଖାଲି ପାଠ ପଢ଼ିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନେଇ ବିଦେଶ ଆସିନଥିଲେ, ତାଙ୍କ ମନରେ ଥିଲା ଯୁରୋପର ମଣିଷମାନଙ୍କ ସହ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧିବାର ଗଭୀର ଅଭିଳାଷ । ଡେନ୍‌ମାର୍କକୁ ଆସୁ ଆସୁ ସେ ଅବିଳମ୍ବେ କେତୋଟି ପରିବାର ସହିତ ପରିଚିତ ହୋଇଗଲେ । ବିଶେଷ ଭାବରେ କୋପେନ୍‌ହେଗେନ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଛାତ୍ର ଯର୍ଗନ୍‌ ସହିତ ତାଙ୍କର ଘନିଷ୍ଠ ବନ୍ଧୁତା ଗଢ଼ିଉଠିଲା । ଏହି ଅନ୍ତରଂଗତା କ୍ରମଶଃ ଏପରି ନିବିଡ଼ତାର ରୂପ ନେଲା ଯେ ଯର୍ଗନ୍‌ର ପରିବାରର ଜଣେ ହୋଇ ସେ ତାଙ୍କରି ଘରେ ଅନେକ ଦିନ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ । ସେ ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ କୌଣସି ଖର୍ଚ୍ଚ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିନଥିଲା ।

କୋପେନ୍‌ହେଗେନ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଚିରରଂଜନଙ୍କର ଅଧ୍ୟୟନର ବିଷୟ ଥିଲା ମନୋବିଜ୍ଞାନ । ମାତ୍ର ସଂପୃକ୍ତ ବିଷୟଟିରେ ସମସ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର ଅଧ୍ୟାପନା ତେନିଶ୍ ଭାଷାରେ ହିଁ ହେଉଥିଲା । ସେଥିରୁ ଉପକୃତ ହେବାକୁ ହେଲେ ତେନିଶ୍ ଶିକ୍ଷା ଜରୁରୀ ।

ଏକଥା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ଚିତ୍ତରଂଜନ ସାଙ୍ଗ ଯର୍ଜନଠାରୁ ନିୟମିତ ଡେନିଶ୍ ଭାଷା ଶିକ୍ଷାକୁ ଲାଗିଲେ । ଭାଷାଶିକ୍ଷା ଓ ଅଧ୍ୟାପନା ଶ୍ରେଣୀରେ ଯୋଗଦାନ ବାହାରେ ସେ ପ୍ରତିଦିନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାରକୁ ଯାଉଥିଲେ । ସେଇଠି କରୁଥିଲା ତାଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ ସମୟ । କୋପେନ୍‌ହେଗେନ୍‌ର ତିନୋଟି ଲାଇବ୍ରେରୀ ଥିଲା ତାଙ୍କ ଜ୍ଞାନ-ତପସ୍ୟାର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳ । ଧୀରେ ଧୀରେ ମନୋବିଜ୍ଞାନର ଅଧ୍ୟୟନ ତାଙ୍କୁ ବିଷୟଚିର ସାମାଜିକମଣର ପ୍ରେରଣା ଆଣିଦେଲା ଓ ସେ ନୃତ୍ୟ ଓ ସମାଜବିଜ୍ଞାନ ଆଡ଼କୁ ଆକର୍ଷିତ ହୋଇଗଲେ । ଏ ସମସ୍ତ ଅଧ୍ୟୟନ ଯେ ତାଙ୍କ ଭବିଷ୍ୟ ଯୋଜନାର ସଫଳ ରୂପାୟନ ପାଇଁ ଏକ ପ୍ରସ୍ତୁତି ସେ ବିଷୟରେ ସେ ଥିଲେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଚେତନ ।

ବିଶ୍ୱ ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଥମ ସେମିଷ୍ଟର ପରୀକ୍ଷା ସରିଲା । ତା’ପର ଦୁଇମାସ ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳୀନ ଛୁଟି । ଏହି ଛୁଟି ଦୁଇମାସ ଫିନ୍‌ଲାଣ୍ଡର ଏକ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବୀ ଶିବିରରେ କଟାଇବେ ବୋଲି ସେ ଆଗରୁ ସ୍ଥିର କରିଥିଲେ ଓ ତଦନୁସାରେ ଆୟୋଜନ ମଧ୍ୟ କରିସାରିଥିଲେ । ତୁଷାରମଣ୍ଡିତ ଫିନ୍‌ଲାଣ୍ଡର ଅପରୂପ ପ୍ରାକୃତିକ ସୁଷମା ତାଙ୍କୁ ଯେ ଖାଲି ବିସ୍ମୟ ବିଭୋର କରିଥିଲା ତାହା ନୁହେଁ, ଏକ ନିବିଡ଼ ଆତ୍ମୀୟତାର ସ୍ୱତ୍ତ୍ୱରେ ମଧ୍ୟ ବାନ୍ଧି ଦେଇଥିଲା ସବୁଦିନ ପାଇଁ । ଏଇଠି ତାଙ୍କର ବନ୍ଧୁତା ହୋଇଥିଲା ବାରବର୍ଷର ବାଳକ ଟିମୋ ସହିତ, ଯିଏ ତାଙ୍କୁ ଫିନିଶ୍ ଭାଷା ସହିତ ସ୍କି ଚଢ଼ିବାର କଳା ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଦେଇଥିଲା ।

୧୯୫୨ ମସିହା ଗ୍ରୀଷ୍ମଛୁଟିରେ ଚିତ୍ତରଂଜନଙ୍କ ଲାଗି ଆଉ କେତୋଟି ନୂଆ ଦେଶ — ଜର୍ମାନୀ, ଫ୍ରାନ୍ସ ଓ ହଲାଣ୍ଡ — ଦେଖିବାର ସୁଯୋଗ ଜୁଟିଲା । ଏହି ତିନି ଦେଶର ପରିଭ୍ରମଣ କାଳରେ ସେ ଯୋଜନାବଦ୍ଧ ଭାବରେ ଗୋଟିଏ ଦୁଇଟି ଅଜଣା ପରିବାରର ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିଥିଲେ ଓ ସେହି ପରିବାରର ଅତୁଟ ପ୍ରୀତିଭାଜନ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ । ଜର୍ମାନୀର ଏକ ଗାଁରେ ସ୍ୱଳ୍ପ ଗହଣି ଭିତରେ ସେ ଜର୍ମାନ ଭାଷାକୁ ଆୟତ୍ତ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ହଲାଣ୍ଡ ଗସ୍ତର ସର୍ବମୁଖ୍ୟ ଆକର୍ଷଣ ଥିଲା ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ ଦାର୍ଶନିକ ବେନେଡିକ୍ଟ୍ ସିନୋଜାଙ୍କ ସୃତିଜଡ଼ିତ ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକୁ ବୁଲି ଦେଖିବା ।

ଯୁରୋପର ପ୍ରମୁଖ ଦେଶତ୍ରୟକୁ ପରିଦର୍ଶନ କରି ସାରି ଚିତ୍ତରଂଜନ ଡେନ୍‌ମାର୍କ ଲେଉଟି ଆସିଲେ । ନିଜ ଅନ୍ତରରେ ସମଗ୍ର ଯୁରୋପ ପ୍ରତି ସେ ଏବେ ଏକ ଅସରଡ଼ି ଶ୍ରଦ୍ଧା ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ଯୁରୋପ ତାଙ୍କୁ ଆଉ ମୋଟେ ପ୍ରବାସ ପରି ଲାଗୁ

ନ ଥିଲା । ବିଦେଶ ମାଟିରେ ସେ ଆହ୍ୱାଣ କରି ପାରୁଥିଲେ ଆହ୍ୱାୟତାର ମିଠାମିଠା ମହକ । ମାତୃଭୂମିର ମମତାଭିଜ୍ଞ ପଣତ ସତେ କି ଦୂରଦୂରାନ୍ତର ଯାଏ ପ୍ରସରି ଆସିଥିଲା !

୧୯୫୧ ଓ ୧୯୫୨ ର ଶୀତ ଛୁଟି ଦୁଇଟିକୁ ଚିତ୍ତରଂଜନ ତେନ୍‌ମାର୍କ ଓ ଫିନଲ୍ୟାଣ୍ଡର ଲୋକବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକରେ କଟାଇଥିଲେ । ସଂପୃକ୍ତ ଜାତୀୟ ଜାଗରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ଲୋକବିଦ୍ୟାଳୟ ଗୁଡ଼ିକର ଭୂମିକା ଥିଲା ଅତ୍ୟନ୍ତ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ସେଇଠୁ ପ୍ରେରଣା ନେଇ ସେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୀବନ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ସୁହୃଦ୍ ଶ୍ରମ ଶିବିରର ପରିକଳ୍ପନା କରିଥିଲେ ତଥା ଉଭୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ ମାଧ୍ୟମରେ ତାହାର ଯଥାସମ୍ଭବ ପ୍ରୟୋଗ ନିମିତ୍ତ ମଧ୍ୟ ସମୟ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଚଳାଇଥିଲେ ।

ମାତ୍ର ଅଢ଼େଇ ବର୍ଷର ଅବଧି । ଚିତ୍ତରଂଜନ ଇତି ମଧ୍ୟରେ ତେନ୍‌ମାର୍କ ସହିତ ପୁରୀ ସ୍କାଣ୍ଡିନେଭିଆ ଅଂଚଳଟିକୁ ଭ୍ରମପାଇ ବସିଥିଲେ । ଡେନିଶ୍, ଫିନିଶ୍, ସ୍ୱେଡିଶ୍ ଓ ନରୱିଜିଆନ୍ ଭାଷାରେ ସେ ବେଶ୍ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦରେ ଭାବବ୍ୟକ୍ତ କରିପାରୁଥିଲେ । ଏଇ ପ୍ରିୟ ‘ଭୂଖଣ୍ଡର’ ମଣିଷମାନଙ୍କ ସହ ସେ ବଂଧୁ ବାନ୍ଧି ସାରିଥିଲେ । ଏଣେ ବିଦ୍ୟାର ବେଳ ପାଖେଇ ଆସୁଥାଏ । ଏତେ ଏତେ ପରିଚିତ ଆତ୍ମୀୟମାନଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଯିବା ଲାଗି ଆଦୌ ମନବଳୁ ନ ଥାଏ । ତଥାପି ଫେରିବାକୁ ହେବ । ୧୯୫୩ ମସିହା ଜୁଲାଇ ଶେଷ ଅପରାହ୍ଣରେ ଚିତ୍ତରଂଜନ କୋପେନହେଗେନ୍ ରେଲଷ୍ଟେସନରେ ତେନ୍‌ମାର୍କରୁ ବିଦାୟ ଘେନି ଆସିଲେ ।

ତେନ୍‌ମାର୍କରୁ ଭାରତ ବର୍ଷକୁ ସିଧା ନ ଫେରି ଘର ବାହୁଡ଼ା ବାଟରେ ଆହୁରି କେତୋଟି ଦେଶ ଦେଖିବାର ଏକ ବଳବତୀ ଇଚ୍ଛା ଚିତ୍ତରଂଜନଙ୍କୁ କେବେଠୁ ଆହ୍ୱାନ କରି ରଖୁଥିଲା । ଏଥିଲାଗି ସେ ନିଜ ପଡ଼ାଖର୍ଚ୍ଚରୁ ବଳକା ଅର୍ଥକୁ ଅଳ୍ପ ଅଳ୍ପ ସଂଚୟ କରୁଥିଲେ । ସେଇ ଅର୍ଥରେ ସେ ଯୁରୋପର ବାକୀ ଅଂଚଳତକ ବୁଲି ଦେଖିବା ଓ ସେଠାକାର ମଣିଷଙ୍କ ସହ ସଖ୍ୟସଂପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିବା ସକାଶେ ଯୋଜନାଟିଏ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିସାରିଥିଲେ । ଯୋଜନାଟି କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେଲା । ଯାତ୍ରାକ୍ରମରେ ସେ ଜର୍ମାନୀ, ଅଷ୍ଟ୍ରିଆ, ସୁଇଜରଲ୍ୟାଣ୍ଡ, ଇଟାଲୀ, ଇସ୍ରାଏଲ, ସାଇପ୍ରସ୍, ଲେବାନନ୍ ଓ ମିଶର ଆଦି ଦେଶର ପ୍ରମୁଖ ଦର୍ଶନୀୟ ସ୍ଥାନସବୁକୁ ପରିଦର୍ଶନ କରିବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଉଭୟ ସ୍ଥଳ ଓ ଜଳଭାଗରେ

ସୁଦୀର୍ଘ ପଥ ଅତିକ୍ରମ କରି ଚିତ୍ରରଂଜନ ପରିଶେଷରେ ମିଶରରୁ ଏକ ଜାହଜ ଯୋଗେ ବମ୍ବେ ଓ ବମ୍ବେରୁ ରେଳରେ ଆସି କଲିକତାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେଠାରୁ କଟକ ବାଟ ଦେଇ ଗାଁକୁ ଫେରିବା କଥା । ମାତ୍ର ସେ ଗାଁକୁ ଯିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ସିଧା ତାଲିଲେ ଅନୁଗୁଳ, ଯେଉଁଠି ଶ୍ରୀମତୀ ମାଳତୀ ଚୌଧୁରୀଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ‘ବାଜି ରାଉତ ଛାତ୍ରାବାସ’ ନାମକ ଏକ ଶିକ୍ଷା-ପରିବାର ଗତ କେତେ ବର୍ଷ ହେଲା ସାକାର ହୋଇ ଆସୁଥିଲା ।

୭

ଶିକ୍ଷକଟିଏ ହେବା ପାଇଁ ତଥା ଶିକ୍ଷାରେ ନୂତନ କିଛିର ପରୀକ୍ଷା ନିରୀକ୍ଷା ପାଇଁ ଚିତ୍ରରଂଜନ ନିଜକୁ ଏଯାବତ୍ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ଆସିଥିଲେ । ବିଦେଶରୁ ଅନେକ ଜ୍ଞାନାନୁଭୂତି ସଂଗ୍ରହ କରି ଆଣିଥିଲେ ଖାସ୍ ସେଇ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ । ବାଜିରାଉତ ଛାତ୍ରାବାସରେ ରହି ପାଠ ପଢୁଥିବା ପ୍ରଥମ ଦଳର ପିଲାମାନେ ସେବର୍ଷ ଅଷ୍ଟମରୁ ନବମ ଶ୍ରେଣୀକୁ ଯାଉଥାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଶିକ୍ଷାକ୍ରମଟିଏ ସ୍ଥିର କରିବା ଓ ତାହାର ଯଥାର୍ଥ ରୂପାୟନ ଲାଗି ନୂଆ ପ୍ରକାରର ବିଦ୍ୟାଳୟଟିଏ ସ୍ଥାପନକରିବାର ସ୍ୱପ୍ନ ସମସ୍ତଙ୍କ ମନରେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ମାରୁଥାଏ । ଚିତ୍ରରଂଜନ ସେଇ ସ୍ୱପ୍ନକୁ ବାସ୍ତବତା ଦିଗରେ ମୁହାଁଇ ଦେଲେ । ଅନୁଷ୍ଠାନଟି ପାଇଁ ଅନୁଗୁଳ ନିକଟସ୍ଥ ଚଂପରିମୁଣ୍ଡାର ଏକ ଜଙ୍ଗଲିଆ ଜାଗା ବଛା ହେଲା । ତା’ପରେ ତାଲିଲା ପିଲା ସଂଗ୍ରହ ।

୧୯୫୪ ମସିହା ଜୁଲାଇ ମାସ ସୁଦ୍ଧା ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରୁ ପିଲାମାନେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଗଲେ ଓ ବାଜିରାଉତ ଛାତ୍ରାବାସରେ ଔପଚାରିକ ଭାବରେ ଅଗଷ୍ଟ ୨୬ ତାରିଖରେ ନୂଆ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଶୁଭ ଉଦ୍ଘାଟନ ହେଲା । ନବନିର୍ମିତ ବିଦ୍ୟାଳୟର ନାଁ ଦିଆଗଲା ‘ଜୀବନ ବିଦ୍ୟାଳୟ’ । ଶିକ୍ଷାକୁ ଜୀବନ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ କରିରଖିବାର ଅଭିନବ ପ୍ରୟୋଗଶାଳା ରୂପେ ସେ ସମୟରେ ତାହା ଥିଲା ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ କ୍ରାନ୍ତିକାରୀ ପଦକ୍ଷେପ । କେତେକ ଏହାକୁ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷାର ଏକ ସଫଳ ପ୍ରୟୋଗଶାଳା ରୂପେ ବିଚାର କରନ୍ତି । ମାତ୍ର ଅନୁଷ୍ଠାନର ଉଦ୍ଘାଟନା ଉତ୍ସବରେ ସ୍ୱୟଂ ଭାଷାରେ ଚିତ୍ରରଂଜନ ଏହାର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ :—

“ଆମର ଏହି ଉଦ୍ୟମଟି କୌଣସି ଆଦର୍ଶବାଦ କିମ୍ବା ଶାସ୍ତ୍ରର ଅନୁସରଣ କରିବ ନାହିଁ କିମ୍ବା କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଗୁଳାରେ ଯିବ ନାହିଁ । ଆମେ— ଛାତ୍ର ଓ ଶିକ୍ଷକ

ସମସ୍ତେ ଏକାଠି ରହିବୁ, ଏକାଠି ଶିକ୍ଷା କରିବୁ । ନିଜ ନିଜକୁ ଯଥାସମ୍ଭବ ଅଧିକ ଉନ୍ନୋଚିତ କରି ରଖିବୁ । ଆମେ ଜୀବନରୁ ଶିଖିବୁ, ଅଭିଜ୍ଞତାରୁ ଶିଖିବୁ, ଏବଂ ଏହିପରି ଭାବରେ ସହଚାରିତା ଓ ସହ-ଅଭିବୃଦ୍ଧିର ନିଜସ୍ୱଧାରାଟିଏ ବାହାର କରିବୁ ।”

ନୂଆ ଜାଗାରେ ଘର ତିଆରି ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତି ଆରମ୍ଭ ହେଲା, ସେ ବର୍ଷ ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ପ୍ରଥମ ଦଳର କୋଡ଼ିଏ ଜଣ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କୁ ନେଇ ଚିତ୍ରରଂଜନ ଚଂପରିମୁଖୀ ଉଠିଗଲେ । ସକାଳ ଓଳି ଜଙ୍ଗଲକଟା ଓ ଘରତୋଳାରେ ସାହାଯ୍ୟ, ଉପରବେଳା ପ୍ରକୃତିକୋଳରେ ପାଠପଢ଼ା । ପ୍ରଥମେ ପ୍ରଥମେ ପିଲାଙ୍କୁ ଚିତ୍ରରଂଜନ ଏକ୍ସଟିଆ ହିଁ ସବୁ ବିଷୟ ପଢ଼ାଉଥିଲେ । ଧୀରେ ଧୀରେ ଅନ୍ୟ ସତୀର୍ଥ ସହଚାରୀ ଶିକ୍ଷକମାନେ ଆସି ଲୁଟିଗଲେ ।

ଜୀବନ ବିଦ୍ୟାଳୟର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଥିଲା ଶିକ୍ଷା ସହିତ ଶ୍ରମର ସମନ୍ୱୟ । ଅନୁଷ୍ଠାନର ପିଲାମାନେ ଏଠି ଶଗଡ଼ ନେଇ ଅନୁଗୁଳ ହାଟକୁ ସାପ୍ତାହିକ ସଭବା ପାଇଁ ଯାଉଥିଲେ, ଝରଣାରୁ ରୋଷେଇ ତଥା ପିଇବା ପାଇଁ ପାଣି ଆଣୁଥିଲେ, କ୍ଷେତକାମ କରୁଥିଲେ, ଅର୍ଥାତ୍ ହଳଧରୁଥିଲେ, ଫସଲ କିଆରୀରେ ମଞ୍ଚାବାନ୍ଧି ରାତି ପହରା ଦେଉଥିଲେ, ଗାଈମଇଁଷିଙ୍କର ଯତ୍ନ ନେଉଥିଲେ, ଅରଖରେ ସୂତା କାଟୁଥିଲେ ଏବଂ ଆପଣାର ଦୈନନ୍ଦିନ ଖାଦ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟକୁ ମଧ୍ୟ ଆପଣା ହାତରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରୁଥିଲେ ।

ଶ୍ରମ ମାଧ୍ୟମରେ ସ୍ୱାବଲମ୍ବନଶୀଳ ହେବାର ସକଳ ପ୍ରୟାସ ସତ୍ତ୍ୱେ ପିଲାମାନଙ୍କର ସମୁଦାୟ ଖର୍ଚ୍ଚ ଭରଣା ହୋଇପାରୁନଥିଲା । ଅଭାବ ପୂରଣ ନିମିତ୍ତ ସୌଭାଗ୍ୟ କ୍ରମେ କିଛି ସରକାରୀ ସହାୟତା ମିଳୁଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ତତ୍କାଳୀନ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନବକୃଷ୍ଣ ଚୌଧୁରୀ ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟର ଜଣେ ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ହୋଇଥିବାରୁ ସରକାରଙ୍କର ଶୁଭଦୃଷ୍ଟି ଏହା ଉପରେ ପଡ଼ିବାରେ ଅସ୍ୱାଭାବିକତା ନ ଥିଲା । ତଥାପି ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରା ମେଣ୍ଟୁ ନ ଥିଲା । ତେନ୍ଦ୍ରମାର୍ଜିର ଏକ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବୀ ସଂସ୍ଥା ପିଲାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଗୁଣ୍ଡକ୍ଷୀର ପଠାଉଥିଲା । ଉପରୋକ୍ତ ସଂସ୍ଥାର ଆନୁକୁଲ୍ୟରେ ଅନୁଷ୍ଠାନକୁ ଦୁଇଟି ସାଇକେଲ ମଧ୍ୟ ମିଳିଥିଲା ।

ଜୀବନ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଗ୍ରନ୍ଥାଗାରଟି ଥିଲା ତାହାର ଅସଲ ପ୍ରାଣକେନ୍ଦ୍ର । ଚିତ୍ରରଂଜନ ଆପଣା ଉଦ୍ୟମରେ କେତେ ଆଡ଼ୁ କେତେ ଉପାଦେୟ ତଥା ବିରଳ ପୁସ୍ତକପୁସ୍ତିକା ସଂଗ୍ରହ କରି ତାହାକୁ ସତତ ସମ୍ପୃକ୍ଷ କରିବାରେ ଲାଗିଥିଲେ । ପିଲାମାନେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଭିତରେ ଆଦୌ ସୀମାବଦ୍ଧ ନଥିଲେ । ସେମାନେ ବହୁଭାବରେ

ଗ୍ରନ୍ଥାଗାରର ଉପଯୋଗ କରୁଥିଲେ ଓ ତଦ୍‌ଦ୍ୱାରା ଉପକୃତ ହେଉଥିଲେ ।

ଜୀବନ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଅନେକ ଦରଦୀ ଶୁଭେଚ୍ଛୁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଦୁଇଜଣଙ୍କର ନାମ ବିଶେଷ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ସେମାନେ ହେଲେ ତତ୍କାଳୀନ ରାଜ୍ୟ ଶିକ୍ଷାନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବଳଭଦ୍ର ପ୍ରସାଦ ଓ ଅନୁଗୁଳ ଟ୍ରେନିଂ କଲେଜର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶତ୍ରୁଘ୍ନ ନାଥ । ଦୁହେଁ ଚିତ୍ତରଂଜନଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ଉଦ୍ୟମରେ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ ଯୋଗାଇ ଆସୁଥିଲେ । ମାତ୍ର ହାୟ ! ବିଧିର ବିତ୍ତମୟୀ, ଯୋଗକୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ପ୍ରସାଦଙ୍କର ପଦୋନ୍ନତି ଓ ବଦଳି ହୋଇଗଲା । ନୂଆ ରାଜ୍ୟ ଶିକ୍ଷାନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ରୂପେ ତାଙ୍କୁ ସ୍ଥାନାପନ କଲେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବାମାଚରଣ ଦାସ । ଏକଦା ଅନୁଗୁଳ ଟ୍ରେନିଂ କଲେଜର ବାର୍ଷିକୋତ୍ସବରେ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେବା ଅବସରରେ ଚିତ୍ତରଂଜନ ବାମାଚରଣଙ୍କ ବକ୍ତବ୍ୟ ଉପରେ ଏକ ସମାଲୋଚନାମୂଳକ ଟିପ୍ପଣୀ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଏଥିରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆହତ ଓ ଉତ୍ତ୍ରେପ୍ତ ହୋଇ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ମହୋଦୟ ଜୀବନ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଉପରେ ଦାଉ ସାଧୁ ବସିଲେ । ପିଲାମାନଙ୍କ ଲାଗି ଆସୁଥିବା ସରକାରୀ ଅର୍ଥରାଶି ପ୍ରଦାନରେ ଅନିୟମିତତା ଓ କାଳକ୍ଷେପଣ ନୀତି ଅବଲମ୍ବନ କଲେ । ବିଦ୍ୟାଳୟର କାର୍ଯ୍ୟଧାରା ଉପରେ ସରକାରୀ କଟକଣା ବି ଲଦି ଦିଆଗଲା । ସେଠାରେ ଅନୁସୂତ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଅନୁସାରେ ପିଲାମାନଙ୍କର ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଓ ପରୀକ୍ଷା ପଦ୍ଧତି ସରକାରୀ ଶିକ୍ଷାକଳପ୍ରସ୍ତୁତ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ତଥା ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକଠାରୁ ପୃଥକ୍ ଥିଲା । ମାତ୍ର ଏହାକୁ ଏବେ ଅନୁମୋଦନ ବା ସ୍ୱୀକୃତି ମିଳିବାରେ ସମସ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଜୀବନ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମୂଲ୍ୟାୟନ ପଦ୍ଧତି ପ୍ରଚଳନ କରିବା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷାବିଭାଗ ପ୍ରଥମେ ଅନୁକୁଳ ମନୋଭାବ ପୋଷଣ କରୁଥିଲେ । ମାତ୍ର ନବୀରତ ଶିକ୍ଷାନିର୍ଦ୍ଦେଶକଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ଅନୁସାରେ ଶେଷବର୍ଷର ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ମେଟ୍ରିକ୍ ବୋର୍ଡ଼ ପରୀକ୍ଷା ଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରାଗଲା । ଚିତ୍ତରଂଜନ ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଅସୁବିଧା ଦିଗପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରି ନାନା ଯୁକ୍ତି ବାଢ଼ିଲେ । ଶେଷରେ ସର୍ତ୍ତମୂଳକ ଭାବରେ ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ବର୍ଷ ସକାଶେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶନାମାକୁ କୋହଳ କରିବା ପାଇଁ ସେ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ । ମାତ୍ର ଏଥିରେ ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗୀୟ ହାକିମଙ୍କ ହୃଦୟ ଆଦୌ ତରଳିଲା ନାହିଁ । ପ୍ରସ୍ତାବଟିକୁ ସେ ରୋକଠୋକ୍ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରିଦେଲେ ।

ଶିକ୍ଷାବର୍ଷ ସରିଆସୁଥିଲା । ଏତେ ପିଲାଙ୍କର ଏତେଗୁଡ଼ାଏ ବର୍ଷ କୃଥା ହୋଇଯିବ — ଏଇ ଚିନ୍ତାରେ ଚିତ୍ତରଂଜନ ଭାରି ବିବ୍ରତ ବୋଧ କରୁଥିଲେ । ଜୀବନ ବିଦ୍ୟାଳୟର

ପିଲାମାନେ ସରକାରୀ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ମୋଟେ ପଢ଼ି ନ ଥିଲେ, ତେଣୁ ତାହା ଉପରେ ଆଧାରିତ ବୋର୍ଡ଼ ପରୀକ୍ଷା ପ୍ରଶ୍ନପତ୍ରର ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ସେମାନଙ୍କୁ ବାଧ୍ୟ କରିବା ଏକ ଅଯୌକ୍ତିକ ଓ ଅବିଚାରପୂର୍ଣ୍ଣ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଥିଲା । ଚିତ୍ତରଂଜନ ଏହି ଅନ୍ୟାୟର ପ୍ରତିବାଦ କଲେ । ମାତ୍ର ସରକାରୀ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବଦଳିଲା ନାହିଁ । ନିକଟ ଭବିଷ୍ୟତରେ ସଂକଟର ସମାଧାନ ଯେ ଅସମ୍ଭବ ଏକଥା ଜଳଜଳ ହୋଇ ଦିଶୁଥିଲା । ତଥାପି ତାଙ୍କ ହାତଗଢ଼ା ଅନୁଷ୍ଠାନଟିକୁ ଆସନ୍ ମୃତ୍ୟୁ ମୁଖରୁ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯାଇ ଚିତ୍ତରଂଜନ ପ୍ରାଣମୂର୍ତ୍ତୀ ଲଢ଼ିଥିଲେ ଶେଷ ମୁହୂର୍ତ୍ତଯାଏ । ବିଦ୍ୟାଳୟର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ, ଅଭିଭାବକ ଓ ଏପରିକି ଅନ୍ୟତମ ମୂଳ ଉଦ୍ୟୋକ୍ତା ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନବକୃଷ୍ଣ ଚୌଧୁରୀଙ୍କୁ ଘଟଣାରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରିବାକୁ ସେ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ଚିଠି ଲେଖିଥିଲେ । ମାତ୍ର ହାୟ ! ତାଙ୍କର ସକଳ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଥିଲା କେବଳ ଅରଣ୍ୟ ରୋଦନ । ଅତଏବ ଉଦ୍ୟମରୁ ଓହରି ଆସିବା ବ୍ୟତୀତ ଚିତ୍ତରଂଜନଙ୍କ ପାଖରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପାୟ ନଥିଲା । ଅବଶେଷରେ ପ୍ରିୟ ଜୀବନ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଛାଡ଼ି ଆସିବାର ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେଇ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ସମସ୍ତ ଦାୟିତ୍ବ ହସ୍ତାନ୍ତର ପୂର୍ବକ ସେ ଫେରିଆସିଲେ ନିଜ ଗାଁକୁ ।

୭

ଗାଁରେ ଥିବା ସମୟତକ ଆପଣାର ଆଗାମୀ ଜୀବନ ଯାତ୍ରା ବିଷୟରେ ସେ ନାନା କଳ୍ପନା ଜନ୍ମନା କରୁଥାନ୍ତି । ହଠାତ୍ ଦିଲ୍ଲୀରୁ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଚିଠିଟିଏ ଆସିଲା । ଦିଲ୍ଲୀ ସରକାରଙ୍କ ଗୋଷ୍ଠୀ ଉନ୍ନୟନ ବିଭାଗ ତାଙ୍କୁ ଦୁଇଟି ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ଶିବିରରେ ବକ୍ତୃତା ଦେବାକୁ ଆମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ । ଚିତ୍ତରଂଜନ ଆମନ୍ତ୍ରଣକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ଦିଲ୍ଲୀ ଗଲେ । ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ କେନ୍ଦ୍ରରେ ଦାୟିତ୍ବ ତୁଲାଇ ସାରି ସେ ଆଗ୍ରା ପରିଭ୍ରମଣରେ ଯାଇଥାନ୍ତି, ସେଠାରେ ବିଚ୍ଛୁରାସ୍ଥିତ ରାଜା ବଳବନ୍ତ ସିଂ କଲେଜର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାମକରଣ ସିଂହଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ ହେଲା । ସେଇ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ସମାଜବିଜ୍ଞାନର ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବରେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ମହୋଦୟ ତାଙ୍କୁ ସାଦର ଅନୁରୋଧ ଜଣାଇଲେ । ଚିତ୍ତରଂଜନଙ୍କୁ ନୂଆ ଜାଗାଟି ସମେତ ସେଠାକାର ଅଧ୍ୟାପକମାନେ ବେଶ୍ ଭଲଲାଗୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ବିଚାରବିମର୍ଷ ପରେ ସେ ଉକ୍ତ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ସମ୍ମତି ଦେଲେ ଓ ଯଥା ସମୟରେ ବିଚ୍ଛୁରାର Rural Institute ବା ଗ୍ରାମୀଣ ବିଦ୍ୟାପୀଠରେ

ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟାରମ୍ଭ କଲେ ।

ଜଣେ ଆଦର୍ଶ ଶିକ୍ଷକ ଭାବରେ ଚିତ୍ତରଂଜନ ଅବିଳମ୍ବେ ସଂପୃକ୍ତ ଅନୁଷ୍ଠାନର ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଆଦୃତ ହେଲେ । ଇତି ମଧ୍ୟରେ ଗ୍ରାମୀଣ ବିଦ୍ୟାପୀଠରେ ପଢୁଥିବା ଦ୍ଵିତୀୟ ବର୍ଷର ଛାତ୍ର ସଦନ ସହିତ ତାଙ୍କର ଘନିଷ୍ଠ ସଂପର୍କ ଗଢ଼ି ଉଠିଥାଏ । ତେଣୁ ୧୯୫୯ ମସିହା ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଋତୁରେ ତାକୁ ନେଇ ସେ ହିମାଳୟ ଦର୍ଶନରେ ଗଲେ । ସାଙ୍ଗରେ ଥିଲେ ସଦନର ପିତାଜୀ — ଏହି ପାର୍ବତ୍ୟ ଅଭିଯାନରେ ଉତ୍ତମଙ୍କର ମାର୍ଗଦର୍ଶକ । ତା’ପରବର୍ଷ ଖରାଋଟିରେ ବି ସେ ଆଉଥରେ ହିମାଳୟ ଦର୍ଶନର ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲେ ।

ଗ୍ରାମୀଣ ବିଦ୍ୟାପୀଠରେ ଚିତ୍ତରଂଜନଙ୍କର ବର୍ଷଟିଏ ଅତିବାହିତ ହେବା ପରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଏକ ସମସ୍ୟା ଉପୁଜିଲା । ଅନୁଷ୍ଠାନ ତରଫରୁ ତାଙ୍କୁ ଆଉ ବେତନ ମିଳିଲା ନାହିଁ । ଏମିତି ମାସ ମାସ ବିତିଗଲା । ଚିତ୍ତରଂଜନ ଏଥିରେ ସାମାନ୍ୟ ବିଚଳିତ ନ ହୋଇ ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସଂପାଦନ କରିଚାଲିଲେ । କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ବି ସେ ଅନୁଭବ କରିନଥିଲେ ସେତେବେଳେ । ଶିକ୍ଷକତାକୁ ସେ କଦାପି ଜୀବନର ବୃତ୍ତି ରୂପେ ବାଛି ନଥିଲେ, ବରଂ ଏହା ଥିଲା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ବ୍ରତ । ପରେ ସେ ଏହି ସମସ୍ୟାର କାରଣ ସଂପର୍କରେ ଅବଗତ ହେଲେ — ପାରଂପରିକ ବା ପ୍ରଚଳିତ ପ୍ରଥା ଅନୁସାରେ ସେ ଯେହେତୁ ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷାଗତ ଯୋଗ୍ୟତାର କୌଣସି ପ୍ରମାଣପତ୍ର କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କ ପାଖରେ ଦାଖଲ କରି ନଥିଲେ, ସେହି କାରଣରୁ ତାଙ୍କର ବେତନ ଦିଲ୍ଲୀ ଶିକ୍ଷାଦପ୍ତର ଦ୍ଵାରା ସ୍ଥିତି ହୋଇ ରହିଥିଲା । ବ୍ୟକ୍ତିର କାର୍ଯ୍ୟ ହିଁ ଯେ ତା’ ଯୋଗ୍ୟତାର ଅସଲ ପ୍ରମାଣ, କେଇଖଣ୍ଡ କାଗଜ କେବେହେଲେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିର ଯୋଗ୍ୟତାକୁ ସଠିକ୍ ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିପାରିବ ନାହିଁ — ଚିତ୍ତରଂଜନ ଏଇ କଥାରେ ଥିଲେ ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ଵାସୀ । ଏବଂ ଆପଣା ବିଶ୍ଵାସରେ ସେ କାର୍ଯ୍ୟତଃ ଥିଲେ ମେରୁ ପରି ଅଟଳ । ଗ୍ରାମୀଣ ବିଦ୍ୟାପୀଠର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଡକ୍ଟର ସିଂହ ଚିତ୍ତରଂଜନଙ୍କର କର୍ମ ଦକ୍ଷତାର ଯଥେଷ୍ଟ ପରିଚୟ ପାଇଥିଲେ । ସୁତରାଂ ସେ ହିଁ କେନ୍ଦ୍ର ସରକାରଙ୍କ ପାଖକୁ ବାରମ୍ବାର ସୁପାରିଶ ପତ୍ର ଲେଖି ମାସ ମାସ ଧରି ତାଙ୍କ ସପକ୍ଷରେ ବଳିଷ୍ଠ ଯୁକ୍ତି ବାଦି ପରିଶେଷରେ ସରକାରଙ୍କର ହୃଦ୍‌ବୋଧ କରାଇବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ । ପରିଣାମତଃ ଚିତ୍ତରଂଜନଙ୍କୁ ଚାକିରୀରେ ସ୍ଥାୟୀ ସ୍ଵାକୃତି ମିଳିଥିଲା । ନିୟମସର୍ବସ୍ୱ ଗୋଟାଏ ଅନମନୀୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବିରୋଧରେ ଚାଲିଥିବା ଏହି ଲଢ଼େଇରେ

ଚିରରଂଜନଙ୍କର ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସ ଓ ଆତ୍ମବଳ ହିଁ ବିଜୟମଣ୍ଡିତ ହୋଇଥିଲା ।

ବିଜୟର ମଧୁର ସ୍ୱାଦ ଚାଖୁଥିବା ବେଳେ ତାଙ୍କ ଦାମ୍ପତ୍ୟ ଜୀବନରେ ଅକସ୍ମାତ୍ ଆସି ବାଜିଲା ପରାଜୟର ଏକ ଦାରୁଣ ଧକ୍କା । ପତ୍ନୀ ପ୍ରମିଳାଙ୍କ ଅପମୃତ୍ୟୁରେ ସେ କିଂକର୍ତ୍ତବ୍ୟବିମୁକ୍ତ ପାଲଟିଗଲେ । ଅଧ୍ୟାପକ ବଂଧୁମାନେ ଅନେକ ପ୍ରବୋଧନା ଦେଲେ ଓ ସାହାଯ୍ୟ ସହଯୋଗର ହାତ ବଢ଼ାଇଦେଲେ ସତ, ମାତ୍ର ସେ ନିଜକୁ ନିଜେ ବୁଝାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ମନରେ ଅସମାହିତ ପ୍ରଶ୍ନ : କେଉଁ ଅସହ୍ୟ ଦୁଃଖକୁ ସାମ୍ନାକରି ନପାରି ପ୍ରମିଳା ଆତ୍ମ-ନିଧନର ଏହି ବାଟଟିକୁ ଆପଣେଇ ନେଲା ? ନିଜ ଉପରେ ସେ ଏମିତି ନିଷ୍ଠୁର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବାର କାରଣ କ'ଣ ? ଚଂପଡ଼ିମୁଣ୍ଡାରେ ଥିଲା ବେଳେ ପ୍ରମିଳାଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କର ଶୁଭ ପରିଣୟ ହୋଇଥିଲା । ସେବେଠୁ ନାନା ଭାବରେ ସେ ପ୍ରମିଳାଙ୍କର ନିକଟତର ହେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ଜଣେ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍ଭାବରେ ସେ ପ୍ରମିଳାଙ୍କୁ ବୁଝିବାକୁ ବା ତାଙ୍କ ଅନ୍ତଃପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଆପ୍ରାଣ ପ୍ରୟାସ କରିଛନ୍ତି । ତା' ସତ୍ତ୍ୱେ ପ୍ରମିଳା ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଦୁର୍ବୋଧା ଓ ରହସ୍ୟମୟୀ ନାରୀଟିଏ ହୋଇ ରହିଯାଇଛନ୍ତି ଚିରକାଳ ।

ଖରାଛାଇର ଗୋଡ଼ାଗୋଡ଼ି ଖେଳପରି ଏହି ଦୁର୍ଦ୍ଦିଗ୍‌ଶା ପରେ ପରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଭାବରେ ଚିରରଂଜନଙ୍କୁ ପଶ୍ଚିମ ଜର୍ମାନୀର ସୋନେନ୍‌ବର୍ଗ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ଗୋଟିଏ ବର୍ଷ ପାଇଁ ସେଠାକୁ ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବରେ ଯିବା ନିମନ୍ତେ ସାଗ୍ରହ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ଜଣାଇଲା । ସବୁଖର୍ଚ୍ଚ ସେମାନେ ବହନ କରିବେ ବୋଲି କଥା ଥିଲା । ଚିରରଂଜନ ଏହି ଖୁସି ଖବରଟିକୁ ଅଧକ୍ଷଙ୍କୁ ଜଣାଇବା ମାତ୍ରେ ସେ ଛୁଟିମଂଜୁର କରିଦେଲେ, ଅତଏବ ୧୯୬୨ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବରରେ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ତାଙ୍କର ଦ୍ୱିତୀୟ ବିଦେଶଯାତ୍ରା ।

ସୌଭାଗ୍ୟ କ୍ରମେ ଏଥର ଯାତ୍ରା କାଳରେ ସେ କେବଳ ପଶ୍ଚିମ ଜର୍ମାନୀ ନୁହେଁ, ଅଷ୍ଟ୍ରିଆ, ଡେନମାର୍କ ଓ ଫିନ୍‌ଲାଣ୍ଡ ପରିକ୍ରମା କରି ଆସିବାର ସୁଯୋଗ ମଧ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଅଷ୍ଟ୍ରିଆରେ ରାଜଧାନୀ ଭିଏନାରେ ସେଠାକାର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ମନୋବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗର ମୁଖ୍ୟ ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ଡକ୍ଟର ଭିକ୍ଟର ଫ୍ରାଙ୍କଲ୍‌ଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କର ସାକ୍ଷାତକାର ଓ ସଂପର୍କ ସ୍ଥାପନ ଏହି ସମୟର ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଘଟଣା ।

ବିଦେଶରୁ କର୍ମସ୍ଥଳୀ ଆଗ୍ରାକୁ ବାହୁଡ଼ି ଆସିବାର କିଛିଦିନ ପରେ ଡକ୍ଟର ରାମକରଣ ସିଂହ ପରିବର୍ତ୍ତକ ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ ଆମେରିକା ଚାଲିଗଲେ । ବର୍ଷକ

ପରେ ସେ ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କଲେ ସତ, କିନ୍ତୁ ଗ୍ରାମୀଣ ବିଦ୍ୟାପୀଠକୁ ନ ଫେରି ସେ ମିରର୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କୁଳପତି ରୂପେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ହେଲେ । ତାଙ୍କ ପରେ ବିତପୁରୀ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ଜଣେ ନୂତନ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଲେ, ମାତ୍ର ତାଙ୍କ ପାଖରେ ନେତୃତ୍ୱ ଦେବାର ଯୋଗ୍ୟତା ନ ଥିବା ହେତୁ ଅନୁଷ୍ଠାନଟିରେ ବିଭାଗ ବିଭାଗ ମଧ୍ୟରେ ଦୂରତା ବଢ଼ିଲା ଓ ପାରସ୍ପରିକ ସଂପର୍କ ଉଣା ହେବାରେ ଲାଗିଲା । କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଓ ନିୟମଗୁଡ଼ା ଜବର ହୋଇ ରହିଲେ, ଆନ୍ତରିକତାର ଡୋର ଛିଣ୍ଡି ଛିଣ୍ଡି ଗଲା । ଏପରି ଏକ ପରିବେଶ ଚିତ୍ତରଂଜନଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ଅସ୍ପୃଶ୍ଯକର ବୋଧ ହେଲା । ଏଥିରେ କାମ କରିବାର ଉତ୍ସାହ ଓ ଖୁସି ମରି ମରି ଗଲା । କିଛିଦିନ ପରେ ବିତପୁରୀରେ ଛାତ୍ର ଓ ଅଧ୍ୟାପକମାନେ ଦାବୀ ପୂରଣପାଇଁ ଧର୍ମଘଟରେ ବସିଲେ । ପାଠପଢ଼ା ବ୍ୟାହତ ହେଲା । ଚିତ୍ତରଂଜନଙ୍କ ଭିତରର ଶିକ୍ଷକ ଏହାକୁ ମାନି ନେଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ସେ ଏହି ଧର୍ମଘଟରେ ସାମିଲ ନ ହୋଇ ପ୍ରାୟ ଏକ ଘରକିଆ ହୋଇଗଲେ ।

୧୯୬୭ ମସିହାରେ ସେ ଦୁଇ ପୁରୁରାଙ୍କ ବାହାଘର ଉପଲକ୍ଷେ ଓଡ଼ିଶା ଆସିଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ପାରିବାରିକ ତାପରେ ସେ ଦ୍ୱିତୀୟ ବିବାହ ପାଇଁ ସମ୍ମତି ଦେଲେ । ପତ୍ନୀ ବିୟୋଗ ପରଠାରୁ ଯଦିଓ ସେ ପୁନର୍ବାର ଘର ସଂସାର କରିବା କଥା ଚିନ୍ତା କରିନଥିଲେ, ଏବେ ବଡ଼ଭାଇ ତଥା ଅନ୍ୟଗୁରୁଜନମାନଙ୍କର ଇଚ୍ଛାକୁ ସେ ଅମାନ୍ୟ କରି ପାରିଲେନାହିଁ । ତେଣୁ ସେଇ ବର୍ଷ ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ କଟକ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ମେଡ଼ିକାଲ କଲେଜର ତାଙ୍କର ଉତ୍ସାରାଣୀଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କର ଶୁଭ ବିବାହ ସଂପନ୍ନ ହେଲା । ବାହାଘର ପରେ ଉତ୍ସାଙ୍କୁ ନେଇ ସେ ଆଗ୍ରା ଚାଲିଗଲେ । ମାତ୍ର ସେଠାରେ କେତେମାସ ରହି ଉଷା ନିଜର କର୍ମସ୍ଥଳକୁ ଫେରି ଆସିଲେ । ୧୯୬୮ ମସିହା ମାର୍ଚ୍ଚରେ ସେମାନଙ୍କର ଗୋଟିଏ ବୋଲି ପୁଅ ମାନୁ ଜନ୍ମ ହେଲା । ଉଷା ସେତେବେଳେ କଟକ ମେଡ଼ିକାଲ କଲେଜ ହତାରେ ଥିବା ବସାଘରେ ରହୁଥିଲେ । ଅଧ୍ୟାପନା ନିମିତ୍ତ ସିଏ କଲେଜ ଯିବା ପରେ କୁନି ପୁଅଟିର ପରିଚର୍ଯ୍ୟା ପାଇଁ ଘରେ ଆଉ କେହି ନ ଥିଲେ । ଚିତ୍ତରଂଜନ ମାନୁର ଲାଳନରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଅବହେଳା ନ ହେଉ ବୋଲି ଆନ୍ତରିକ ଭାବେ ଇଚ୍ଛା କରୁଥିଲେ । ଉତ୍ସାଙ୍କ ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ମାନୁ କୌଣସି ପରିଚାରିକା ହାତରେ ବଢ଼ିବାକୁ ସେ ମୋଟେ ପସନ୍ଦ କରୁନଥିଲେ । ଭିତରେ କିଏ କହୁଥିଲା — ତାଙ୍କ ନିଜ ଛୁଆଟି ସେ ପଢ଼ିଥିବା ମନୋବିଜ୍ଞାନର ଫଳ ଟିକେ ଚାଖନ୍ଦା ! ଅର୍ଥାତ୍ — ନିଜ ପୁଅ ଉପରେ ସେ ତାଙ୍କର

ଅଧୀତ ପାଠକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଦେଖନ୍ତେ ! ଅଥଚ ସେ ରହିଥିଲେ ସୁଦୂର ଆଗ୍ରାରେ । କେତେଥର ଆଗ୍ରାରୁ କଟକ ଓ କଟକରୁ ଆଗ୍ରା ହେବା ପରେ ପରିସ୍ଥିତିର ଜରୁରୀ ଆବଶ୍ୟକତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତାଙ୍କୁ ଶେଷରେ ବିଚ୍ଛୁରୀ ଅନୁଷ୍ଠାନରୁ ସବୁଦିନ ବିଦାୟ ନେଇ ଆସିବାକୁ ପଡ଼ିଲା ।

୧୯୭୨ ମସିହାଟି ମହାଯୋଗୀ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କର ଜନ୍ମ ଶତବାର୍ଷିକୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ । ଏହି ଉପଲକ୍ଷେ ପଣ୍ଡିତେରୀ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ଆଶ୍ରମର ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ ନବଜ୍ୟୋତି କାର୍ଯ୍ୟାଳୟ ତରଫରୁ ମହାଯୋଗୀଙ୍କର ଅନ୍ତରଙ୍ଗତମ ରଚନା The Life Divine ର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ପାଇଁ ଏକ ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରାୟ ହଜାରେ ପୃଷ୍ଠା ବିଶିଷ୍ଟ ଗଭୀର ଦାର୍ଶନିକତତ୍ତ୍ୱସମ୍ବଳିତ ଏହି ମହାନ ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ କିଏ ଅବା ଓଡ଼ିଆରେ ଅନୁବାଦ କରି ପାରିବ ? ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ଆଶ୍ରମର ବନ୍ଧୁ ପ୍ରପତି (ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କାଙ୍ଗାଳିଚରଣ ପତି) ଙ୍କର ଅନୁରୋଧ କ୍ରମେ ଏହି ଅନୁବାଦର ଦାୟିତ୍ୱ ପଡ଼ିଲା ଚିତ୍ତରଂଜନଙ୍କ ଉପରେ । ୧୯୭୦ ରେ ସେ ଅନୁବାଦ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସେତେବେଳକୁ ମାନ୍ଦୁକୁ ମାତ୍ର ଦୁଇବର୍ଷ । ପୁଅର ସେବାୟତ ସହିତ The Life Divine (ଦିବ୍ୟ ଜୀବନ) କୁ ଧରି ସେ ଘଣ୍ଟା ଘଣ୍ଟା ବସୁଥିଲେ ଏକାଗ୍ର ଚିତ୍ତରେ । ଅନୁବାଦ ଥିଲା ତାଙ୍କ ପାଇଁ ସତକୁ ସତ ଏକ ତପସ୍ୟା । ଅନୁବାଦ ଭିତର ଦେଇ ସେ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ପାଖରେ ଧରା ଦେଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ଓ ମାଆଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ପୂର୍ଣ୍ଣଯୋଗ ତଥା ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷା ବଳୟ ମଧ୍ୟକୁ ପ୍ରବେଶ କରିବା ଲାଗି ସତେ ଅବା ସେ ବିଧିବିଧିରେ ହୋଇ ରହିଥିଲେ । କେତେ କେତେ ଡୋର ଛିଡ଼ାଇ ଜୀବନ ଦେବତା ଯେ ତାଙ୍କୁ ଏଇଥି ପାଇଁ କ୍ରମଶଃ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ଆଣୁଥିଲେ, ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଜାଗିଥିଲା ସେପରି ଏକ ଗଭୀର ପ୍ରତ୍ୟୟ ।

୧୯୭୦ ରେ ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଥମ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ର । ବନ୍ଧୁ ପ୍ରପତି ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉଦ୍ୟୋକ୍ତା ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କର ଅନୁରୋଧ ରକ୍ଷା କରି ସେ ୧୯୭୪ ଅଗଷ୍ଟ ମାସ ଠାରୁ କେତେ ବର୍ଷ ଧରି ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଏଇଠି ଥିଲାବେଳେ ସେ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କର ଆଉ ତିନୋଟି ପ୍ରମୁଖ ରଚନାର ଅନୁବାଦ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂପନ୍ନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା

ଅନୁଦିତ ସେଇ ତିନୋଟି ଗ୍ରନ୍ଥ ହେଲା : The Synthesis of Yoga (ଯୋଗ ସମନ୍ୱୟ), The Human Cycle (ମାନବ ଯୁଗଚକ୍ର) ଓ The Ideal of Human Unity (ମାନବ ଏକତାର ଆଦର୍ଶ) । ଶ୍ରୀମାଙ୍କର ଜନ୍ମଗତବାର୍ଷିକୀ ପାଳନ ଅବସରରେ ୧୭ ଖଣ୍ଡ ବିଶିଷ୍ଟ ମାତୃରଚନାବଳୀ (Collected Works of The Mother) ର ସମଗ୍ର ଅନୁବାଦର ଗୁରୁଭାର ସେ ସାଦରେ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ ।

ପରିସ୍ଥିତିର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟରେ ୧୯୭୮ ମସିହା ସେପ୍ଟେମ୍ବର ମାସରେ ସେ ଭୁବନେଶ୍ୱର ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ର ଛାଡ଼ି କଟକରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ । ସେଇ ସମୟରେ କଟକ ‘ମାତୃଭବନ’ ଠାରେ ଆୟୋଜିତ ରବିବାସରୀୟ ଶ୍ରେଣୀରେ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ରଚିତ ମୂଳଗ୍ରନ୍ଥର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଆଲୋଚନାରେ ସେ ନେତୃତ୍ୱ ନେଉଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଭୁବନେଶ୍ୱରର ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅନୁରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ସେ ଯୁନିଟ୍ ଦୁଇ, ଅଶୋକନଗରସ୍ଥିତ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ରରେ ପ୍ରତି ଗୁରୁବାର ସଂଧ୍ୟାରେ ‘ଯୋଗ ସମନ୍ୱୟ’ ଗ୍ରନ୍ଥର ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଆଲୋଚନା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଚିତ୍ତରଂଜନଙ୍କର ପ୍ରଜ୍ଞାଦୀପ୍ତ ଜୀବନଧର୍ମୀ ଆଲୋଚନାରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଅନୁଷ୍ଠାନର କେତେଜଣ ପ୍ରାକ୍ତନ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ‘ଦିବ୍ୟଜୀବନ’ ଗ୍ରନ୍ଥ ଉପରେ ଏକ ସାପ୍ତାହିକ କ୍ଲବ୍ ନେବାକୁ ତାଙ୍କୁ ନିବେଦନ କଲେ । ଚିତ୍ତରଂଜନ ଏଥିରେ ସମ୍ମତ ହେଲେ । ତା’ ପରଠୁ ପ୍ରତି ରବିବାର ଏହା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଚାଲିଲା ।

ଆପଣାର ତପସ୍ୟା ବଳରେ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ଓ ମାଆ ଯେଉଁ ନୂତନ ସତ୍ୟ-ଚେତନା ଓ ସତ୍ୟ-ଜ୍ୟୋତିଃକୁ ଏହି ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠକୁ ଓହ୍ଲାଇ ଆଣି ତାହାକୁ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ କ୍ରିୟାଶୀଳ କରାଇଥିଲେ, ତାହା ଦ୍ୱାରା ଉପକୃତ ହେବାକୁ ହେଲେ ବ୍ୟକ୍ତିଚେତନାର ଅଗ୍ରଗତି ସହ ଏକ ସାମୂହିକ ଆତ୍ମବିକାଶର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଥିଲା । ମନୁଷ୍ୟର ସମୂହଗତ ମନକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ଲାଗି ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ଓ ମାଆଙ୍କର ରଚନାବଳୀର ଅଧ୍ୟୟନ ଯେ ଏକାନ୍ତ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ, ଚିତ୍ତରଂଜନ ଏକଥା ବେଶ୍ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିଥିଲେ ଓ ସେ ପାଇଁ ଜୀବନର ଶେଷ ମୁହୂର୍ତ୍ତଯାଏ ଅବିଶ୍ରାନ୍ତ ଶ୍ରମ ଓ ଉଦ୍ୟମ ଜାରିରଖୁଥିଲେ । ସାପ୍ତାହିକ ଅଧ୍ୟୟନ ଶ୍ରେଣୀ ବା ପାଠକ୍ରମୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଉପନିଷଦ ଆଲୋଚନାଚକ୍ର, ବର୍ଷକୁ ଦୁଇ ଦୁଇ ଥର ଦଶଦିନିଆ ସୁହୃଦ୍ ଶ୍ରମଶିବିର ତଥା ପଞ୍ଚଦିବସୀୟ ସ୍ୱଧ୍ୟାୟ ଶିବିର ମାଧ୍ୟମରେ ସମଗ୍ର ରାଜ୍ୟରେ ଅଧ୍ୟୟନର ଏକ

ଅନ୍ୟ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ସେ ଯେଉଁ ଆପ୍ରାଣ ପ୍ରୟାସ କରିଥିଲେ ତାହାର କୌଣସି ପଟାନ୍ତର ହିଁ ନାହିଁ ।

ବୟସ ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟରେ କୌଣସି ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ସାଜି ନଥିଲା । ସେ ଥିଲେ ଚିର ତାରୁଣ୍ୟର ଅଧିକାରୀ । ସୁତରାଂ ଉତ୍ତର ସତୁରୀରେ ଉପନୀତ ହୋଇ ବି ସେ ମାଟିଝୁଡ଼ି ବୋହୁଥିଲେ ଶ୍ରମ ଶିବିରମାନଙ୍କରେ । ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ଓ ମାଆଙ୍କର ବହିକୁ ଘଷାଘଷା ଅନର୍ଗଳ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି ଚାଲିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଯୋଗ ତଥା ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନକୁ ସରଳ ସୁବୋଧ୍ୟ କରି ଅଧ୍ୟାତ୍ମ-ଅନୁରାଗୀ ଓଡ଼ିଆ ପାଠକ ସମାଜ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚାଇବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିରଲସ ଓ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଚେଷ୍ଟା ଚଳାଇଥିଲେ, ଯାହାର ଫଳଶ୍ରୁତି ରୂପେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ‘ସତକୁ ସତ ମାଆ’, ‘ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏକତାର ଯୋଗ’, ‘ଶବ୍ଦ ଶତକ’, ‘ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷା’, ‘ଯୋଗ ସମନ୍ୱୟ ପ୍ରବେଶିକା’ ଓ ‘ସେ ପ୍ରସ୍ତରୁ ଏ ପ୍ରସ୍ତକୁ’ ଆଦି ପୁସ୍ତକାବଳୀ । ଜୀବନର ଶେଷାବସ୍ଥାରେ ଚିକିତ୍ସା ନିମନ୍ତେ କଲିଙ୍ଗ ହସ୍ପିଟାଲକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ସେ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କର କେତୋଟି ଅତି ଉପାଦେୟ ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ଓଡ଼ିଆରେ ଅନୁବାଦ କରୁଥିଲେ ।

ଭୁବନେଶ୍ୱର ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ରର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଦାୟିତ୍ୱରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇଯିବା ପରେ ଚିତ୍ରରଂଜନ ମୁଖ୍ୟତଃ ପୁସ୍ତକ ରଚନା, ଅନୁବାଦ, ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ପାଠକକୁ ଓ ସତ୍ୟସମ୍ମିଳନୀରେ ଆଲୋଚନା ଓ ଅଭିଭାଷଣ, ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ରଗୁଡ଼ିକର ପରିଦର୍ଶନ ଓ ଦିଗ୍‌ନିର୍ଦ୍ଦେଶନା, ଶ୍ରମ ଶିବିର ଓ ଅଧ୍ୟୟନ ଶିବିରାଦିର ପରିଚାଳନାରେ ସମସ୍ତ ସମୟ ଅତିବାହିତ କରୁଥିଲେ । ଅନେକ ବର୍ଷ ଧରି କିଶୋର ଲେଖକ ଓ ଚିତ୍ରଶିଳ୍ପୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ବର୍ଷକୁ ଦୁଇଥର ଆୟୋଜିତ ନବପଲ୍ଲବ ଶିବିରର ସେ ଥିଲେ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପ୍ରେରଣା ଶକ୍ତି । ପୂରା ପାଞ୍ଚଦିନ ଧରି ସେ ପିଲାମାନଙ୍କ ମେଳରେ ହିଁ କଟାଉଥିଲେ ।

ଏ ସବୁ ଯାବତୀୟ କର୍ମରେ ସଂପୃକ୍ତ ରହିଥିବା ସମୟରେ ଥରକୁ ଥର ବିଦେଶ ଯାତ୍ରାର ଆମନ୍ତ୍ରଣ ସେ ପାଇଛନ୍ତି । ୧୯୮୫ରେ ଚୀନ, ୧୯୮୮ରେ ତତ୍କାଳୀନ ସୋଭିଏଟ୍ ରୁଷିଆ, ୧୯୮୯ରେ ଫିନଲ୍ୟାଣ୍ଡ, ୧୯୯୦ରେ ଇସ୍ରାଏଲ୍ ଓ ସେଠାରୁ ଫେରିବା ବାଟରେ ଜର୍ମାନୀ, ଏବଂ ୧୯୯୮ରେ ଆମେରିକା ପରିଭ୍ରମଣରେ ଯାଇ ସେ କେତେ କେତେ ଜ୍ଞାନର ବିତରଣ କରିଛନ୍ତି, ସେଠାରୁ ଅନେକ ଅଭିଜ୍ଞତା ମଧ୍ୟ ଆହରଣ କରି ଫେରିଛନ୍ତି । ସେଇସବୁ ଅଭିଜ୍ଞତାରୁ ପ୍ରାୟ

ପ୍ରତିଥର ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଛି ଖଣ୍ଡିଏ ଖଣ୍ଡିଏ ଭ୍ରମଣ କାହାଣୀ ।

ଚିରରଂଜନ ଥିଲେ ଏକ ଅନନ୍ୟ ସୃଜନ ପ୍ରତିଭା । ଶହଶହ ପୁସ୍ତକ ରଚନା କରି ସେ ଓଡ଼ିଆ ସାରସ୍ୱତ ଭଣ୍ଡାରକୁ ରୁଚିମତ୍ତ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ସେ ଦେଶ ବିଦେଶରେ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଛନ୍ତି । କବିତା, ପ୍ରବନ୍ଧ, ରମ୍ୟ ରଚନା, ଶିଶୁ ସାହିତ୍ୟ, ଗବେଷଣାଧର୍ମୀ ନିବନ୍ଧ, ଭ୍ରମଣ କାହାଣୀ, ଜୀବନୀ, ଆତ୍ମଜୀବନୀ, ସାହିତ୍ୟ ସମାଲୋଚନା ତଥା ଚିଠି ଓ ଡାଏରୀ ଲେଖିବା ସହିତ ସେ ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ଭାଷାର ଅମୂଲ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକୁ ଅନୁବାଦ ମାଧ୍ୟମରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟଜଗତକୁ ସାଉଁଟି ଆଣିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ବିପୁଳ ସୃଷ୍ଟି ସମ୍ଭାରର ଏକ ବିସ୍ମୃତ ତାଲିକା ଜୀବନୀ ପୁସ୍ତିକାଟିର ଶେଷଭାଗରେ ସଂଯୋଜିତ । ତାହା ହିଁ ତାଙ୍କ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ପ୍ରତିଭାର ପ୍ରକୃତ ପରିଚାୟକ ।

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଅତୁଳନୀୟ ଅବଦାନକୁ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ନାନା ସାରସ୍ୱତ ସ୍ୱୀକୃତି ଓ ସମ୍ମାନ ମିଳିଛି । ୧୯୬୧ରେ ‘ଜୀବନ ବିଦ୍ୟାଳୟ’ ପାଇଁ ସେ ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ପୁରସ୍କାର ପାଇଥିବା ବେଳେ ୧୯୮୯ରେ ‘ଓଡ଼ିଶା ଓ ଓଡ଼ିଆ’ ପୁସ୍ତକ ପାଇଁ ଶାରଳା ପୁରସ୍କାର ଓ ୧୯୯୮ରେ ‘ବିଶ୍ୱକୁ ଗବାକ୍ଷ’ ପାଇଁ କେନ୍ଦ୍ରସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ପୁରସ୍କାର ଲାଭ କରିଛନ୍ତି । ସେ ଅଭିଷିକ୍ତ ହୋଇଥିବା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମ୍ମାନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଜାତନ୍ତ୍ର ବିଷୁବ ପୁରସ୍କାର (୧୯୯୮), ସାହିତ୍ୟ ଭାରତୀ ସମ୍ମାନ (୨୦୦୦) ଓ ‘ଉତ୍କଳ ରତ୍ନ’ ଉପାଧି (୨୦୦୨) ଆଦି ବିଶେଷ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ।

ଏତେ ଏତେ ସ୍ୱୀକୃତି ଓ ସମ୍ମାନର ଅଧିକାରୀ ଏହି ଅସାମାନ୍ୟ ପ୍ରତିଭାଧର ବ୍ୟକ୍ତି ଜଣକ ସ୍ୱଭାବରେ ଥିଲେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିରାଭିମାନ, ସରଳ, ବିନୟୀ ଓ ସ୍ନେହୀ । ଖାଲି ବେଶ ପୋଷାକରେ ନୁହେଁ ତାଙ୍କର ଉଚ୍ଚାରଣ ଓ ଆଚରଣରେ ବି ସ୍ୱତଃ ପୁଟିଉଠୁଥିଲା ଏଇ ସବୁ ମହନୀୟ ଗୁଣ । ସେ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ ଅସାଧାରଣ ଭାବରେ ମେଳାପା ଓ ବଂଧୁପ୍ରିୟ । ସଂସାରଟାଯାକ ସିଏ କେବଳ ସାଙ୍ଗ ଖୋଜି ବାହାରିଥିଲେ । ମିତ୍ରର ଆଖି ନେଇ ସେ ନିଜକୁ ତଥା ସଂଗୀ ମଣିଷମାନଙ୍କୁ ଦେଖୁଥିଲେ, ସମାକ୍ଷା ବି କରୁଥିଲେ । ବଂଧୁମାନଙ୍କୁ ହୃଦୟ ଦେଇ ଭଲ ପାଉଥିଲେ ବୋଲି, ସେମାନଙ୍କର ଅଗ୍ରଗତି ପାଇଁ ଅନ୍ତରରେ ଅଙ୍ଗୀକାରବଦ୍ଧ ଥିଲେ ବୋଲି ସେମାନଙ୍କର ଦୋଷ ଦୁର୍ବଳତାଗୁଡ଼ିକୁ ଆପାତନିର୍ମମ ଭାଷାରେ ସୂଚାଇ ଦେବାକୁ ସେ ପଶ୍ଚାଦ୍ୱପଦ ହେଉନଥିଲେ । ସେ ଯେତିକି ମିଷ୍ଟଭାଷୀ ଥିଲେ, ତା’ଠୁ ଅଧିକ ଥିଲେ ସ୍ପଷ୍ଟଭାଷୀ । ଶାସ୍ତ୍ରର ବାରଣ ସତ୍ତ୍ୱେ ଅପ୍ରିୟ ସତ୍ୟ କହିବା ଥିଲା ତାଙ୍କର ଚାରିତ୍ରିକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ସେଇ କାରଣରୁ ସେ ଅନେକଙ୍କର ବିରାଗଭାଜନ ହୋଇଛନ୍ତି । ବେଳେବେଳେ

ତାଙ୍କର ମାତ୍ରାଧିକ କ୍ରୋଧ ଓ କଟୁ ସମାଲୋଚନାକୁ ସାମ୍ନା କରିବା ବା ସହ୍ୟ କରିବା କେତେକଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କଷ୍ଟକର ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ତାଙ୍କର ଦୁର୍ବ୍ୟାପ୍ରାୟ ବ୍ୟବହାରରେ କ୍ଷୁଦ୍ର ଓ ବୀତସ୍ବହ ହୋଇ ସେମାନେ ତାଙ୍କଠୁ ଦୂରେଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଆଗ୍ରହକୁ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରି ଖାସ୍ ସମାଲୋଚିତ ବା ଅପଦସ୍ତ ହେବା ଭୟରେ ତାଙ୍କୁ ଅନେକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ତଥା ସଭାସମ୍ମିଳନୀକୁ ଜାଣି ଜାଣି ତକାଯାଇନାହିଁ । ଏସବୁ ସତ୍ତ୍ବେ ଚିରରଞ୍ଜନଙ୍କ ନିୟୁକ୍ତ ବା ଦୋଷଦର୍ଶୀଙ୍କଠାରୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରଂଶସକ ବା ଗୁଣଗ୍ରାହୀମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ଅବଶ୍ୟ ଅଧିକ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଛି । ନାରିକେଳ ସଦୃଶ ତାଙ୍କର ଆପାତ କଠିନ ଆବରଣ ତଳେ ଛଳଛଳ ହେଉଥିବା ଶୁଦ୍ଧା ଓ ପ୍ରେମ ପାଖରେ ସମସ୍ତେ ମଥାନତ କରିଛନ୍ତି । ରଜତୋଞ୍ଜଳ ଚନ୍ଦ୍ରରେ ବି ତ ଲାଗିଛି କିଂଚିତ୍ କଳଙ୍କର ଦାଗ । ତଥାପି ସେ ସର୍ବାଦୃତ ହୋଇପାରିଛି । ଠିକ୍ ସେମିତି ସାମୟିକ କୋପନ ସ୍ବଭାବ ସତ୍ତ୍ବେ ଓଡ଼ିଶାର ଆବାଳବୃଦ୍ଧବନିତା ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରିୟ ଚିରଭାଇ ଭାବରେ ସେ ଅଜସ୍ର ଶୁଦ୍ଧା ଓ ସମ୍ମାନରେ ଅଭିଷିକ୍ତ ହୋଇପାରିଛନ୍ତି ।

ଚିରଭାଇ ଅର୍ଥାତ୍ ଚିରରଞ୍ଜନ ଦାସଙ୍କ ନାମରୂପ ଧରି ଯେଉଁ ମହାନ ଆତ୍ମା ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠକୁ ଓହ୍ଲାଇ ଆସିଥିଲେ ଓ ଦୀର୍ଘ ଅଠାଅଶୀ ବର୍ଷ ବୟସ ଯାଏ ବିବିଧ ଦିବ୍ୟକର୍ମରେ ନିଜକୁ ନିଯୋଜିତ କରି ରଖିଥିଲେ, ୨୦୧୧ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ୧୬ ତାରିଖ ଅପରାହ୍ଣରେ ତାଙ୍କର ପାର୍ଯ୍ୟବଳୀଲାର ଅବସାନ ଘଟିଲା ।

ଚିରଭାଇ ମଣିଷକୁ ଭଲ ପାଉଥିଲେ । ସର୍ବାନ୍ତଃକରଣରେ ସେ ଚାହୁଁଥିଲେ ସବୁ ମଣିଷର ଅଗ୍ରଗତି ଓ ଅଭ୍ୟୁଦୟ । ଯାହା କିଛି ଏହି ଅଗ୍ରଗତିର ବାଟ ଓଗାଳିବାର ସେ ଅନୁଭବ କରିଛନ୍ତି ସେ ତାହାକୁ ଶାଣିତ ଭାଷାରେ ବିରୋଧ କରିଛନ୍ତି, ଉପ୍ରୋଧହୀନ ସମାଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର କାଳଜୟୀ ରଚନାବଳୀ ଭିତରେ ଫୁଟି ଉଠିଛି ଗଭୀର ମାନବବାଦର ଆବେଦନ । ସେସବୁର ଛତ୍ରେ ଛତ୍ରେ ପ୍ରକଟିତ ଏକ ସୁସ୍ଥ, ସୁନ୍ଦର ଓ ସଂପନ୍ନ ସମାଜ ଜୀବନର ଆହ୍ୱାନ ।

ପ୍ରତିଟି ସ୍ଥୁଳ ଶରୀର ଦିନେ କାଳ କବଳିତ ହେବ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ଥିତିରେ ନିୟତି ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ତା'ର ବିଳୟ । ଚିରଭାଇଙ୍କ ଶରୀର ବା ସେଇଥିରୁ ବାଦ୍ ଯାଆନ୍ତା କପରି ? କିନ୍ତୁ ସେ ଯେଉଁ ମହନୀୟ ବିଚାର ଓ ଚିନ୍ତାଗତିକୁ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ କରିଯାଇଛନ୍ତି ତାହା ବଞ୍ଚି ରହିଛି ଓ ବଞ୍ଚି ରହିଥିବ ତାଙ୍କର ବିପ୍ଳାୟତନ ଲେଖାରେ । ବାସ୍ତବତାରେ ପର୍ଯ୍ୟବେସିତ ହେବା ଦିଗରେ ସେଇ ବିଚାରଗୁଡ଼ିକ ଆମକୁ ପ୍ରେରିତ ଓ ପ୍ରତୋଦିତ କରୁଥିବ ଚିରକାଳ ।

ଚିତ୍ତଭାଜକ ସ୍ବର୍ଗତ ଆତ୍ମାର ପବିତ୍ର ସ୍ମୃତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ

ଏକ ଗୀତିମୟ ଅର୍ଘ୍ୟ...

ଶ୍ରଦ୍ଧାଞ୍ଜଳି ଚରଣେ ତୁମର

ସ୍ବଜନ-ସ୍ବପ୍ନ ବିଭୋର

ସଦା ତରୁଣ ହୃଦୟ

ନବଯୁଗ ଶିଳ୍ପୀ ତୁମେ

ଅନିର୍ବାଣ ସୂର୍ଯ୍ୟଶିଖା,

ପ୍ରଗତିଶୀଳ ମାନସ,

ସବୁଠି ବିକାର୍ଷ ଡବ

ହେ ଜୀବନ ବିଦ୍ୟାଳୟ-

ମିଥ୍ୟା ପାଶେ ମଥା ନତ

ସରଳ ଓ ଅମାୟିକ,

ଅନନ୍ୟ ଛାତ୍ରବସ୍ତ୍ର,

ଅନାବିଳ ଆତ୍ମାୟତା

ଦରଦା ହୃଦୟେ ତୁମ

ସ୍ବଭାବରେ ସହଭାଗୀ,

ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବର ନିଷ୍ଠା ଡବ

ଯତ୍ନବେନ ସ୍ବାଧୀନତା

ବିଦ୍ରୋହର ବହିଁ ଜାଳି

ଅଧ୍ୟୟନ ଅଧା ରଖି

ଚଳିଛ, ବିପ୍ଳବୀ, ତୁମେ

ଆଜୀବନ ଜ୍ଞାନର ତପସ୍ବୀ,

ଅନବଦ୍ୟ ହେ ସ୍ରଷ୍ଟା ମନୀଷୀ,

ଚେତନାର ଅତନ୍ତ୍ର ପ୍ରହରୀ,

ତୁମ ପାଖେ ମୃତ୍ୟୁ ଯାଏ ହାରି ।

ପ୍ରଜ୍ଞାଦୀପ୍ତ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ପ୍ରତିଭା,

ଯଶଗୁଣ ଗଉରବ ବିଭା ।

କ୍ରାନ୍ତିକାରୀ ଗୁରୁ ଅନୁପମ,

କରି ନାହିଁ, ତୁମେ ସତ୍ୟକାମ ।

ବନ୍ଧୁପ୍ରିୟ ବିନୟାବନତ,

ଶିକ୍ଷା ଡବ ଜୀବନର ବ୍ରତ ।

ସଂବେଦନୀ, କରୁଣା କୋମଳ

କଲ୍ଲୋଳିତ ହୁଏ ଅବିରଳ ।

ସମସ୍ତଙ୍କ ସାଥୀ ସହଚାରୀ,

ଅନାୟାସେ ହୋଇଯାଏ ବାରି ।

ସଂଗ୍ରାମରେ ଦେଇଛ ଯେ ଝାସ,

ବରିଅଛ ଦୀର୍ଘ କାରାବାସ ।

ବାପୁଜୀଙ୍କ ଆଗ୍ରେୟ ଆହ୍ବାନେ

ମାତୃଭୂମି ମୁକ୍ତି ଅଭିଯାନେ ।

ଜ୍ଞାନର ନିଃସୀମ ନୀଳ
 ବିମୁକ୍ତ ବିହଙ୍ଗ ତୁମେ
 ଜିଜ୍ଞାସା ଅନେଷା ବେନି
 ଦିଗ୍‌ବିଦିଗ ଖେଦି ଯାଅ,
 ଓଡ଼ିଶା ଓ ଓଡ଼ିଆର
 ମାତୃଭାଷାର ମମତା-
 ଭ୍ରମି ଦେଶଦେଶାନ୍ତର
 ଉତ୍କଳ ଭାରତୀ ପଦେ
 ବାଗ୍‌ଦେବୀଙ୍କ ବରପୁତ୍ର
 ଶାଣିତ ଓ ରସାଣିତ
 ପ୍ରବନ୍ଧର ପୃଥ୍ବୀରେ
 ଲେଖାଥୁବ କାଳ କାଳ,
 ଅଖଣ୍ଡ ପ୍ରେରଣା ତୁମେ
 ପୂର୍ଣ୍ଣତାର ସ୍ବପ୍ନ ବୁଣି
 ନାହିଁ ତୁମ ପଟାନ୍ତର,
 ହେ ସାହିତ୍ୟ ମହାସିନ୍ଧୁ,
 ଈଶ୍ବରୀୟ ଅସନ୍ତୋଷ
 ସମାଜରେ ସାମ୍ୟ ଲାଗି
 ଆଣିବାକୁ ଜାଗରଣ,
 ଛୁଟାଇଛ ଅନର୍ଗଳ
 ରଚନାବଳୀରେ ତବ
 ସାମାଜିକ ବିପ୍ଳବର
 ସବାମୂଳରେ ମଣିଷ:
 ସର୍ବାଙ୍ଗୀଣ ହିତେ ତା'ର
 ଦେଖ ଯେବେ ମଣିଷର

ଆକାଶରେ ଉଡୁଙ୍ଗ ବିହାରୀ
 ଅବିଶ୍ରାନ୍ତ ଆଲୋକାଭିସାରୀ ।
 କୁଳ ତବ ମନ ତଟିନୀର,
 ସତ୍ୟସନ୍ଧ ହେ ବିଜୟୀ ବୀର ।
 ଅନୁରାଗୀ ସର୍ବାନ୍ତଃକରଣେ
 ମନ୍ଦାକିନୀ ଝରେ ତୁମ ପ୍ରାଣେ ।
 ମଣିମୁକ୍ତା ଆଣିଛ ସାଉଁଟି,
 ମାଳା ଗୁନ୍ଥି ଦେଇଛ ତା' ଭେଟି ।
 ଅଦ୍ବିତୀୟ ସୃଜନ ପ୍ରତିଭା,
 ଭାଷା ତବ ଭାସ୍କର, ଅଲିଭା ।
 ସ୍ବର୍ଣ୍ଣାକ୍ଷରେ ତୁମ ନାମ ଗୋଟି
 ଧୂଳିରେ ତା' ଯିବ ନାହିଁ ଲୋଟି ।
 ଝରିଯାଅ ଅଜସ୍ର ଧାରାରେ,
 ଅପୂର୍ଣ୍ଣତା-ପୀଡ଼ିତା ଧରାରେ ।
 ନିଜେ ତୁମେ ନିଜର ତୁଳନା,
 କେ ତୁମକୁ କରିବ କଳନା !
 ଅଗ୍ନି ଜଳେ ଅନ୍ତରେ ତୁମର,
 କଣ୍ଠେ ଶୁଭେ ସଂଗ୍ରାମର ସ୍ବର ।
 ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ଅଜ୍ଞାନତା କାରା,
 ଚିରସ୍ରାବୀ ପ୍ରବନ୍ଧର ଧାରା ।
 ନିନାଦିତ ହୁଏ ଘନ ଘନ
 ଶଙ୍ଖଧ୍ବନି ଥରାଇ ଭୁବନ ।
 ଏ ବିଶ୍ବାସ ତବ ଅବିଚଳ,
 ନିତ୍ୟ ତୁମ ଲେଖନୀ ଚଞ୍ଚଳ ।
 ନିଷ୍ପେକ୍ଷଣ, ଦାରିଦ୍ର୍ୟ, କଷଣ,

ଅବିବେକିପଣ, ପୁଣି
 ଔଦାସୀନ୍ୟ, ଅଥର୍ବତା,
 ଭାର୍ୟବାଦ, ଧର୍ମାନ୍ଧତା,
 ବୈଷମ୍ୟ, ବିଦେଷ, ଘୃଣା,
 ବିଦ୍ରୋହୀ ଆତ୍ମା ତୁମର
 ରୋଷଦୀପ୍ତ ରୁଦ୍ର, ତବ
 ବିକଳରେ ମିଥ୍ୟାଚାର,
 କେମିତି ବା ସମ୍ଭାଳନ୍ତ
 ବର୍ବରତା ପ୍ରତିବାଦେ
 ହେ ଅପ୍ରିୟ ସତ୍ୟଭାଷୀ,
 ଆପାତ ଦାରୁଣ ତବ
 ମହାକାଳୀ ଅଂଶେ ଜାତ
 ଦୋଷ ଦୁର୍ବଳତା ତା'ର
 ନୁହେଁ ତୁମେ ନିରନ୍ତର
 ଶାନ୍ତସ୍ଥିତ କେବେ ତୁମେ
 ଗଦ୍ୟମୟ ନୁହେଁ ଖାଲି
 ବିଗଳିତ ଅଧରରେ
 ରବୀନ୍ଦ୍ର ସଂଗୀତ ଗାନେ
 ମୁକୁଳିତ ହୋଇଯାଏ
 ବିଶ୍ୱନାଥ ସନ୍ଧାନରେ
 ମାନବ ଐକ୍ୟ ବିଧାନେ
 ଗଭୀର ମାନବବାଦୀ
 ବୟସ ନିର୍ବିଶେଷରେ
 ମେଳ ପାଇଁ ସମାକୁଳ
 ନିଃସଙ୍ଗତା ନ ପାରିଛି

ଅବହେଳା, ଅନ୍ୟାୟ, ଶୋଷଣ,
 ଆଳସ୍ୟ ଓ ଅତୀତର ମୋହ,
 ହୀନସ୍ୱାର୍ଥ, ଭୀରୁତା ବା ଭୟ,
 ନୃସଂଶତା, ପାରନାହିଁ ସହି,
 ଲେଖନୀରେ ଆସେ ଲମ୍ପ ଦେଇ ।
 ଶବ୍ଦାନ୍ୱିତ ଉଦ୍ୟତ ତ୍ରିଶୁଳ
 ଦୋହଲାଏ ଦୁଃଶାସନ ମୂଳ ।
 ଦେଖୁ ଦେଶ ଜାତିର ଦୁର୍ଗତି ।
 ବୁକୁଡଲେ ବ୍ରହ୍ମ ଉଠେ ତାତି ।
 ଅକପଟ ତୁମ ଉଦ୍ଧାରଣ,
 ମର୍ମଭେଦୀ ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଶବ୍ଦବାଣ ।
 ତୁମେ ଯା'ରେ ବେଶୀ ଭଲପାଅ
 ବାରବାର ଆତ୍ମାତେ ସୂଚାଅ ।
 ଜ୍ୱାଳାମୁଖୀ ଅଗ୍ନିଉଦ୍‌ଗାରଣ,
 ମମତାର ମଧୁର କ୍ଷରଣ ।
 ବିଶ୍ୱ ତୁମ, ଗୀତି-ନିର୍ଦ୍ଦେଶୀ
 ସୁଧାୟିତ ଲଳିତ ରାଗିଣୀ ।
 ସାରା ସରା ସରାଗେ ତୁମରି
 ପୁଲକିତ ପଦ୍ମକଳି ପରି ।
 ହେ ନିବିଡ଼ ବିନୟ ପ୍ରୟାସ,
 ତୁମେ ଏକ ଅଦମ୍ୟ ସାହସ ।
 ମଣିଷର ସଖ୍ୟ ସଦା ଲୋଡ଼,
 ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ସଂପର୍କଟି ଯୋଡ଼ ।
 ଖୋଜିବୁଲ ସଂଗଳାଉ ପାଇ,
 କେବେହେଲେ ମାଡ଼ି ତୁମ ଛାଇ ।

ବିଶ୍ୱକୁ ଗବାକ୍ଷ ମେଲି
 ପରାର୍ଥ ପଥକ ବନ୍ଧୁ,
 ହେ ରୋହିତ ଚିରଯାତ୍ରୀ,
 ଅସୀମ ଏକକ୍ଷୀ ଘେନି
 ପ୍ରତିକ୍ଷଣ ତୁମ ଲାଗି
 କେତେ ଦିଗନ୍ତକୁ ଛୁଇଁ
 ଜାତିରେ ଯବନ ତୁମେ
 ବାଧା ପ୍ରତିବନ୍ଧ ତୁମ
 ବୈରାଗ୍ୟ ବର୍ଜନ କେବେ
 ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏକତାର ଯୋଗୀ,
 ତୋଳିନାହିଁ ଦେବାଳୟେ
 ଦେଖିଛ ମଣିଷ ଦେହେ
 ତାହିଁ ଏକକ ମୁକ୍ତି,
 ସର୍ବଜନ ମୁକ୍ତି ଲାଗି
 ପାରିନି ପାର୍ଥବ ସିଦ୍ଧି
 ଶୟନେ ସପନେ ତବ
 ଶ୍ରୀମାତା ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ
 ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାଯଜ୍ଞର
 ଜୀବନର ଧାରା ତବ
 ସମଗ୍ର ଜୀବନ ଯୋଗ
 ନୂତନ ଆଲୋକ ପ୍ରତି
 ବିଶ୍ୱବିଧାତାଙ୍କ ପଦେ
 ସେ ପାଇଁ ଶ୍ରମ ଆବର
 ସମୂହ ଆତ୍ମବିକାଶ
 ଘଣ୍ଟା ଘଣ୍ଟା ଆଲୋଚନା

ନିରେଖିଛ ମାନବ ସୋଦରେ,
 କୋଳାଭିଷେପ ସଭିକୁ ଆଦରେ ।
 ଚରଣେବେଦି ମନ୍ତ୍ର ଆମନ୍ତ୍ରଣେ
 ଶ୍ରମରତ ସୀମାତିକ୍ରମଣେ ।
 ଆଶେ ନିତ୍ୟ ନୂତନ ଦ୍ୟୋତନା,
 ଯାଏ ତୁମ ଚିନ୍ତା ଓ ଚେତନା ।
 ସଂକୀର୍ଣ୍ଣତା ଗାର ଯାଅ ଡେଇଁ,
 ଅଗ୍ରଗତି ରୋକି ପାରିନାହିଁ ।
 ନୁହେଁ ତୁମ ଇସ୍ମିତ ସାଧନା,
 ଅନୁରାଗ ତୁମ ଆରାଧନା ।
 ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ଆତୁର ଆରତି,
 ଉପେକ୍ଷିତ ଦିବ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତି ।
 ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସୁଖ ସଫଳତା,
 ଉଦ୍‌ବେଳିତ ହୃଦେ ବ୍ୟାକୁଳତା ।
 ପ୍ରଲୋଭନ କରି ଆନମନା,
 ନିଷ୍ଫଳର କଲ୍ୟାଣ କାମନା ।
 ପୂର୍ଣ୍ଣଯୋଗ ଦର୍ଶନ ଉଦ୍‌ଗାତା
 ସମର୍ପିତ ହେ ଅନନ୍ୟ ହୋତା,
 କର୍ମ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରେମର ତ୍ରିବେଣୀ,
 ତୁମଠାରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ଜାଣି ।
 ଖୋଲିଯାଉ ସବୁରି ଚେତନା-
 ଏତିକି ହିଁ ବାଢ଼ିଛ ପ୍ରାର୍ଥନା ।
 ଅଧ୍ୟୟନ ଶିବିର ଯୋଜନା,
 ସେଇ ତବ ଦେବ ନିରାଜନା ।
 ଗ୍ରନ୍ଥପାଠ, ନାନା ଉଦ୍‌ବୋଧନ,

ନର-ନାରାୟଣ ପାଶେ
 ଖଟିଛ ଦିବସ ନିଶି
 ଶରୀରର ସ୍ୱେଦ ସତେ
 ବିପୁଳ ସାହିତ୍ୟ କୃତି
 ସ୍ୱେଚ୍ଛାପ୍ରଣୋଦିତ ଭାବେ
 ନସରୁଣୁ କର୍ମ ତବ
 ତୁମ୍ଭର ପ୍ରୟାଶେ ଆଜି
 ମାଟିରେ ମିଶିବ ଦେହ-
 କାଳଜୟୀ କିନ୍ତୁ ତବ
 ନଶ୍ୱର ନିବାସମୁକ୍ତ
 ପରମା ବିଶ୍ୱଜନନୀ-
 ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ବିଶ୍ରାନ୍ତି ଶେଷେ
 ଲେଉଟି ଆସିବ ବୋଲି
 ଏ ଜାତିର ହେ ନମସ୍ୟ
 ଯେ ଚେତନା ତିଆଁ ପୁଣି
 ଲଗାଇଛ ଚିତ୍ତେ ଆମ,
 ବିସ୍ମୃତ ହେବୁନି ତିଳେ,
 ଦିବଂଗତ ହେ ସାଧକ,
 ଘେନ ଆମ କୃତଜ୍ଞତା

ଅତୁଳ ସେ ଆତ୍ମନିବେଦନ ।
 ମାନବର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ପାଇଁ,
 ପାଣି ପରି ଦେଇଛ ବୁଝାଇ ।
 ଅନୁଦିତ ରଚନା ସମ୍ଭାର-
 ବହିଷ୍ଟ ଏ କର୍ମ ଗୁରୁଭାର ।
 ଶୋଇଗଲା ଚିରନିଦ୍ରାକୋଳେ,
 ପ୍ରତି ପ୍ରାଣ ଅଶ୍ରୁ ଅର୍ଘ୍ୟ ଭାଳେ ।
 ଏ ତ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଜୀବର ନିୟତି,
 ସମୁଦ୍ଧଳ ସାରସ୍ୱତ କୃତି ।
 ହେ ବିଦେହୀ ଆତ୍ମା ଚିରନ୍ତନ,
 ବରପ୍ରାପ୍ତ ସୁଯୋଗ୍ୟ ସନ୍ତାନ,
 ପୁଣି ନବକଳେବର ନେଇ
 ଆମେ ସବୁ ରହିଛୁ ଅନାଇ ।
 ପ୍ରଜ୍ଞାଘନ ପ୍ରବାଦ ପୁରୁଷ,
 ପ୍ରେରଣାର ପ୍ରଦୀପ୍ତ ପରଶ
 ଚିରକାଳ କରିଅଛ ରଣୀ,
 ବଞ୍ଚୁଥିବୁ ତୁମ ଗୁଣ ଗୁଣି ।
 ସ୍ମୃତି ତୁମ ଅମ୍ଳାନ ଅମର,
 ଶ୍ରଦ୍ଧାଞ୍ଜଳି ତରଣେ ତୁମର ।

ସୃଷ୍ଟିର ସମ୍ଭାର

- ୧ ଦୁଇ ଅଧ୍ୟାୟ
- ୨ Benedict Spinoza, An Appreciation
- ୩ ବେନେଡ଼ିକ୍ଟ୍ ସ୍ପିନୋଜା-ଜୀବନୀ ଓ ମୂଲ୍ୟାୟନ
- ୪ ଶ୍ରୀ ନବକୃଷ୍ଣ ଚୌଧୁରୀ-ଏକ ଜୀବନୀ
- ୫ ଭିନ୍ନ ଜଣେ ବିବେକାନନ୍ଦ
- ୬ ଶିକ୍ଷାରେ କ୍ରାନ୍ତିକାରୀ-କ୍ରିଷ୍ଟେନ୍ କଲ୍‌ଲ୍
ଇଂରାଜୀ ଅନୁବାଦ- Kristen Kold
- ୭ ମିତ୍ରସ୍ୟ ଚକ୍ଷୁସା (ପ୍ରଥମ ସକାଳ)
- ୮ ମିତ୍ରସ୍ୟ ଚକ୍ଷୁସା (ଦ୍ୱିତୀୟ ସକାଳ)
- ୯ ମିତ୍ରସ୍ୟ ଚକ୍ଷୁସା (ସକାଳ ପରେ ସକାଳ)
- ୧୦ ମିତ୍ରସ୍ୟ ଚକ୍ଷୁସା (୧ମ, ୨ୟ, ୩ୟ ମିଳିତ)
- ୧୧ ସତକୁ ସତ ମାଆ
- ୧୨ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏକତାର ଯୋଗ
- ୧୩ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପୁରୁଷ ଇଶ୍ଵରତନ୍ତ୍ର
- ୧୪ ଜଙ୍ଗଲ ଭିତରୁ ରାସ୍ତା
- ୧୫ ଶିଳାତୀର୍ଥ
- ୧୬ ସାଗରଯାତ୍ରୀ
- ୧୭ ସାଗରପଥ
- ୧୮ ନେପାଳ ପଥେ
- ୧୯ ଭାରତରୁ ଚୀନ୍
- ୨୦ ଏରେଡକ୍ ଇସ୍ରାଏଲ୍
- ୨୧ ଆମେରିକାରୁ ଆସିଲି
- ୨୨ ଡେନ୍‌ମାର୍କ୍ ଚିଠି
- ୨୩ ଗଞ୍ଜାମ ମାଳରେ ସାତଦିନ
- ୨୪ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ (ସାମାଜିକ-ସାଂସ୍କୃତିକ ବିଭିନ୍ନ)
- ୨୫ ସମାଜ : ପରିବର୍ତ୍ତନ ଓ ବିକାଶ
- ୨୬ ଅରୂପାନନ୍ଦ ଓ ପ୍ରସଂସା-ଧର୍ମ
- ୨୭ ମହୀମଣ୍ଡଳର ଗୀତା
- ୨୮ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ସାଂସ୍କୃତିକ ବିକାଶଧାରା
- ୨୯ ରାଜନୀତିର ଭାରତ (ସଂପାଦନା)
- ୩୦ ବିଶ୍ଵ-ପରିକ୍ରମା
- ୩୧ ଓଡ଼ିଶାର ମହିମାଧର୍ମ
- ୩୨ ଚାହାର କାହାଣୀ

୩୩	Bhakta Charana Das
୩୪	Studies in Medieval Religion and Literature of Orissa
୩୫	ସନ୍ଥ (ଭକ୍ତି) ସାହିତ୍ୟ
୩୬	A Glimpse into Oriya Literature
୩୭	Balaram Das
୩୮	ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଗୀତା
୩୯	ଆଲୋକର କବି ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ
୪୦	ମାର୍କୋପୋଲୋ
୪୧	ଗପ ଅଗପ
୪୨	ଏଶପ୍ କାହାଣୀ
୪୩	ଆଖ୍ୟାନମଞ୍ଜରୀ (ଅନୁବାଦ)
୪୪	ସତ୍ୟବ୍ରତର ସଂଗନ୍ଧ
୪୫	ଆନନ୍ଦସୁନ୍ଦରୀ ଗପ
୪୬	ମଣିଷଙ୍କ ଭିତରେ ମଣି
୪୭	ସୁନ୍ଦର ଦେଶ ପିନ୍ଧାଣ୍ଡ
୪୮	ନିକଟ ଦୂର
୪୯	କେତେ ଦେଶର କଥା
୫୦	ଆଦୁରି କାହାଣୀ
୫୧	ପିଲାଙ୍କ ଆଖିରେ ପିଲାଙ୍କ ଅଧିକାର
୫୨	ପୃଥିବୀର ପିଲାଦିନ
୫୩	ପିଲାଙ୍କ ଗପ (ସମ୍ପାଦିତ)
୫୪	ତାଲ ନାଟକ କରିବା
୫୫	ଅନାବନା ରଚନା
୫୬	ଶିଳା ଓ ଶାଳଗ୍ରାମ
୫୭	ଏକଲବ୍ୟ କଥା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧ
୫୮	କେତେ ଦିଗନ୍ତ
୫୯	ଗାନ୍ଧୀ-ଗୋପବନ୍ଧୁ
୬୦	କାଢ଼ିରେ ମୁଁ ଯବନ
୬୧	ଶୁକର ଓ ସକ୍ରେଟିସ୍
୬୨	ମା' ନିଷାଦ
୬୩	ସାହିତ୍ୟ ଓ ...
୬୪	ଏବଂ (ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ଉଦ୍‌ଗାତାଙ୍କ ସହିତ)
୬୫	ସଂସ୍କୃତି ଓ ଓଡ଼ିଶା
୬୬	ମନକୁ ଛୁରୀ ବେଶ କରି
୬୭	ସମ୍ପାଦକର ସ୍ତମ୍ଭ (୧ମ ରୁ ୪ର୍ଥ) ମିଳିତ

- ୬୮ ସମ୍ପଦକର ସ୍ତମ୍ଭ - ପ୍ରଥମ ଭାଗ
 ୬୯ ସମ୍ପଦକର ସ୍ତମ୍ଭ - ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗ
 ୭୦ ସମ୍ପଦକର ସ୍ତମ୍ଭ - ତୃତୀୟ ଭାଗ
 ୭୧ ସମ୍ପଦକର ସ୍ତମ୍ଭ - ଚତୁର୍ଥ ଭାଗ
 ୭୨ ନଖଦର୍ପଣେନ
 ୭୩ ଆଉ ଏକ ଦୃଷ୍ଟିରେ
 ୭୪ ଅରମ୍ୟ ରଚନା
 ୭୫ ନେତା ଓ ନାରାୟଣ
 ୭୬ ତରଙ୍ଗ ଓ ତଡ଼ିତ୍
 ୭୭ ବିଶ୍ଵକୁ ଗବାକ୍ଷ
 ୭୮ ଓଡ଼ିଶା ଓ ଓଡ଼ିଆ
 ୭୯ ପ୍ରବନ୍ଧର ପ୍ରସିଦ୍ଧି
 ୮୦ ଚିଦ୍‌ବିସ୍ମୟ
 ୮୧ କାଳକୁ କଳ୍ପଳ
 ୮୨ ବିଦ୍ୟାବନ୍ଧେ ଶୂନ
 ୮୩ ସବା ମୂଳରେ ମଣିଷ
 ୮୪ ପଣ୍ୟତି ଦିଶି ଦିଶି
 ୮୫ ଚର୍ମ ଦାରିଛି ସିନା
 ୮୬ ଅଭୟ ଅମିତ୍ରାତ୍
 ୮୭ ହସ କେତେ କାନ୍ଦ କେତେ
 ୮୮ ଭଲ ମାନୁଛି ଦେଖ
 ୮୯ ବ୍ରହ୍ମ ତାତିଲାଣି ପରା
 ୯୦ ଝାଉଳି ନପଡ଼ କେହି
 ୯୧ କପି ତୁ କାହୁଁ ଅଛନ୍ତୁ ?
 ୯୨ ଚେତନା ବଡ଼ ଅତୁଆ
 ୯୩ ପ୍ରୀତିରୁ ଦୁଃଖିଲେ ଭୀତି
 ୯୪ ରଞ୍ଜୁ ରଞ୍ଜୁ, ଭୁଜଙ୍ଗ ଭୁଜଙ୍ଗ
 ୯୫ ପରମ କାନ୍ଦେ
 ୯୬ ତୋ' ଭଳି ଜନନୀ ଥାଉଁ
 ୯୭ ମିଛ ମଣିଷ ମାନଙ୍କର ମହାତ୍ମା
 ୯୮ ଅଧର୍ମର ଧର୍ମଘଟ
 ୯୯ ପେଟ ପୂରିଗଲେ ତା'ପରେ
 ୧୦୦ ରୋହିତର ତାଏରୀ - ପ୍ରଥମ ପର୍ବ (ପ୍ରଥମାର୍ଦ୍ଧ) ଠାରୁ
 ୧୨୩ ତ୍ରୟୋବିଂଶ ପର୍ବ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ (୨୪ ଖଣ୍ଡ)

- ୧୨୪ ଜୀବନ-ବିଦ୍ୟାଳୟ
 ୧୨୫ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷା
 ୧୨୬ ଦିବ୍ୟ ମୁଦୁର୍ତ୍ତ
 ୧୨୭ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ
 ୧୨୮ ଯୋଗ ସମନ୍ବୟ-ପ୍ରବେଶିକା
 ୧୨୯ ଶିକ୍ଷାର ବିବେକ
 ୧୩୦ ଦିବ୍ୟ ପ୍ରୟାସ
 ୧୩୧ ବୀର ଯୋଦ୍ଧା କବି
 ୧୩୨ ନୂଆ ଶିକ୍ଷାର ବିଶ୍ବାସ
 ୧୩୩ ପତ୍ରରେ ଆଳାପ
 ୧୩୪ ପତ୍ରରେ ଆଳାପ-୨
 ୧୩୫ ପତ୍ର ପଥୀ ବନ୍ଧୁପ
 ୧୩୬ ଦେଖୁ ଦେଖୁ କେବା ସବୁ
 ୧୩୭ ଜଙ୍ଗଲ-ଚିଠି ବୃତ୍ତାନ୍ତ ସଂଗ୍ରହଣ
 Letters from the Forest School
 ହିନ୍ଦୀ ଅନୁବାଦ

- ୧୩୮ ଶବ୍ଦଶତକ
 ୧୩୯ ଶିକ୍ଷାରୁ ସଂକ୍ରମଣ
 ୧୪୦ ସୁହୃଦ୍, ପରମସୁହୃଦ୍
 ୧୪୧ ସେ ପ୍ରସ୍ତରୁ ଏ ପ୍ରସ୍ତକୁ ('ମାଆ' ବହିର ସାନ୍ନିଧ୍ୟରେ)
 ୧୪୨ ଯାହାସବୁ ସୁନିଶ୍ଚିତ
 ୧୪୩ ଗ୍ରନ୍ଥ ମନ୍ତ୍ରନ
 ୧୪୪ କ୍ଷ ରୁ ଅ (ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅଭିଧାନ)
 ୧୪୫ ସେମାନଙ୍କର ଚିଠି
 ୧୪୬ ଓ, ଏବଂ ଇତ୍ୟାଦି
 ୧୪୭ ଆମ ଗାଁ କାଶୀପୁର
 ୧୪୮ ଏଇ ମୋର ଦେଶ

ଅନୁବାଦ (ମାତୃରଚନାବଳୀ-୧୭ ଖଣ୍ଡରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ)

- ୧୪୯ (୧ମ ଖଣ୍ଡ) ପ୍ରାର୍ଥନା ଓ ଧ୍ୟାନମାଳା
 ୧୫୦ (୨ୟ ଖଣ୍ଡ) ବହୁପୁର୍ବର କଥା
 ୧୫୧ (୩ୟ ଖଣ୍ଡ) ପ୍ରଶ୍ନ ଓ ଉତ୍ତର ୧୯୨୯-୩୧
 ୧୫୨ (୪ର୍ଥ ଖଣ୍ଡ) ପ୍ରଶ୍ନ ଓ ଉତ୍ତର ୧୯୫୦-୫୧
 ୧୫୩ (୫ମ ଖଣ୍ଡ) ପ୍ରଶ୍ନ ଓ ଉତ୍ତର ୧୯୫୩
 ୧୫୪ (୬ଷ୍ଠ ଖଣ୍ଡ) ପ୍ରଶ୍ନ ଓ ଉତ୍ତର ୧୯୫୪

୧୫୫	(୭ମ ଖଣ୍ଡ) ପ୍ରଶ୍ନ ଓ ଉତ୍ତର ୧୯୫୫	
୧୫୬	(୮ମ ଖଣ୍ଡ) ପ୍ରଶ୍ନ ଓ ଉତ୍ତର ୧୯୫୬	
୧୫୭	(୯ମ ଖଣ୍ଡ) ପ୍ରଶ୍ନ ଓ ଉତ୍ତର ୧୯୫୭-୫୮	
୧୫୮	(୧୦ମ ଖଣ୍ଡ) ବିଚାର ଓ ସୂତ୍ରାବଳୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ୧୯୫୮-୭୦	
୧୫୯	(୧୧ ଖଣ୍ଡ) ମାର୍ଗର ଚିପ୍ପଣୀ	
୧୬୦	(୧୨ ଖଣ୍ଡ) ଶିକ୍ଷା ପ୍ରସଙ୍ଗ	
୧୬୧	(୧୩ ଖଣ୍ଡ) ମାତୃବାଣୀ	
୧୬୨	(୧୪ ଖଣ୍ଡ) ମାତୃବାଣୀ	
୧୬୩	(୧୫ ଖଣ୍ଡ) ମାତୃବାଣୀ	
୧୬୪	(୧୬ ଖଣ୍ଡ) ମା'ଙ୍କ ସହ ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର	
୧୬୫	(୧୭ ଖଣ୍ଡ)	
୧୬୬	ଦିବ୍ୟଜୀବନ (ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ)	ଶ୍ରୀ ଅରବିନ୍ଦ
୧୬୭	ଦିବ୍ୟଜୀବନ (ପୂର୍ବାର୍ଦ୍ଧ)	"
୧୬୮	ଦିବ୍ୟଜୀବନ (ଉତ୍ତରାର୍ଦ୍ଧ)	"
୧୬୯	ଯୋଗସମନ୍ବୟ (ପୂର୍ବାର୍ଦ୍ଧ)	"
୧୭୦	ଯୋଗସମନ୍ବୟ (ଉତ୍ତରାର୍ଦ୍ଧ)	"
୧୭୧	ମାନବ-ସୁଗତକ୍ର	"
୧୭୨	ମାନବ-ଏକତାର ଆଦର୍ଶ	"
୧୭୩	ପିଲାଙ୍କ ଶ୍ରୀ ଅରବିନ୍ଦ	"
୧୭୪	ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ଆଶ୍ରମ (ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ଓ ଶ୍ରୀମାଙ୍କ ଲେଖାରୁ ସଂକଳିତ)	
୧୭୫	ସ୍ୱାଧୀନତା ଓ ତା'ପରେ- ଗାନ୍ଧିଜୀ	
୧୭୬	ଶିକ୍ଷା, ମନୁଷ୍ୟର ଧର୍ମ	(ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର)
୧୭୭	ଗାନ୍ଧୀମାନସ	ଆର୍.କେ. ପ୍ରଭୁ ଏବଂ ଇଉ.ଆର୍. ରାଓ
୧୭୮	ଖଲିଲ ଜିବ୍ରାନ୍ ବିଦ୍ରୋହୀ ଆତ୍ମା	ଖଲିଲ ଜିବ୍ରାନ୍
୧୭୯	ମହାମାନବ	ଖଲିଲ ଜିବ୍ରାନ୍
୧୮୦	ରାଜକୃମାର	ଆଁତୋଆନ୍ ଦି ସାନ୍-ଏକସୁପେରୀ
୧୮୧	ସୌଧସନ୍ଦେଶ ଆଁତୋଆନ୍ ଦି ସାନ୍-ଏକସୁପେରୀ	
୧୮୨	ମୋ' ଜୀବନ ଓ ସାଧନା (ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାର ପ୍ରାପ୍ତ)	
୧୮୩	ହିନ୍ଦୁ ଓ ବୌଦ୍ଧ ପ୍ରାଚୀନ କଥାମାଳା *	
୧୮୪	ଭଗିନୀ ନିବେଦିତା ଓ ଆନନ୍ଦ କୃମାରସ୍ୱାମୀ	
୧୮୫	ରାକ୍ଷୀ	ଲାଡିସ୍‌ଲାସ୍ ସେଣ୍ଟ ରେମଣ୍ଡ
୧୮୬	ଡାକ୍ତର ଜିଭାଗୋ	
୧୮୭	ଜବାହରଲାଲ୍ ନେହେରୁଙ୍କ ପୁରାତନ ପତ୍ରାବଳୀ	
୧୮୮	ଯାତ୍ରୀ କାମନୀତ	କାର୍ଲ ଗୋଲ୍ଡରପ୍

୧୮୯	ମୋ' ହୃଦୟ ପିଲାଙ୍କ ପାଇଁ	ରାସିଲି ସୁଖୋମ୍ଲିନସି
୧୯୦	ଜଣେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ ଚିଠି ପରିବହକ: ଲର୍ଡ ବଏଲ୍ ଅଫ୍ ହ୍ୟାଣ୍ଡସ୍ ବାପ	
୧୯୧	ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ମସ୍ତିଷ୍କ ନୁହେଁ ହୃଦୟ	
୧୯୨	ୟସ୍‌ନାୟ ପୋଲ୍ୟାନା	
୧୯୩	ଯାତ୍ରାର ଶେଷ	ନୀଲ ପଦ୍ମନାଭନ
୧୯୪	କେହି ଶୁଣିନାହାନ୍ତି	ହର୍ଷ ମନ୍ଦେର୍
୧୯୫	ଶିକ୍ଷା	ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ
୧୯୬	ସତ୍ୟାଗ୍ରହ	ଗାନ୍ଧୀଜୀ
୧୯୭	ଦି' ଭଉଣୀ	ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର
୧୯୮	ପ୍ରଥମ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି	ଆଶାପୂର୍ଣ୍ଣ ଦେବୀ
୧୯୯	ଯତୀନ୍ଦ୍ର ମୋହନ ସେନ୍‌ଗୁପ୍ତ	ଶତୀନ ଦତ୍ତ
୨୦୦	ଯେବେ ସିଂହ ଭକ୍ତି ପାରୁଥିଲା ଏବଂ	
	ଆଫ୍ରିକାର ଅନ୍ୟ କେତୋଟି କାହାଣୀ	ନିକ୍ ଗ୍ରୀଭସ
୨୦୧	ସନ୍ତୋହିନୀ	ପ୍ରୀତ୍ୟୋୟ ମୋରିୟୁକ୍
୨୦୨	କୁରାଳ	ଶ୍ରୀମଦ୍ ତିରୁ-ବଲ୍ଲ-ବର୍ ବିରଚିତ
୨୦୩	ବାସୀ ସିଲିଆ	ପ୍ରୀତ୍ୟ ଏମିଲ ସିଲ୍ଲାନପା
୨୦୪	ମୋ' ଜାତିକୁ ଯିବାକୁ ଦିଅ	ଆଲବର୍ଟ ଲୁଥଲି
୨୦୫	ମାଆ	ପ୍ରେମା ନନ୍ଦକୁମାର
୨୦୬	ଛାତ୍ରଙ୍କ ପ୍ରତି ଗାନ୍ଧୀଜୀ	ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ
୨୦୭	ନାରୀ ସମାଜ ପ୍ରତି	ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ
୨୦୮	ରାମନାମ	ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ
୨୦୯	ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟର ଚାବି	ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ
୨୧୦	ରବୀନ୍ଦ୍ର-ଗଳ୍ପଚୟନ	ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର
୨୧୧	ରବୀନ୍ଦ୍ର-କବିପୟ	ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର
୨୧୨	ରୁଷିଆ ଚିଠି	ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର
୨୧୩	ବିନୋଦିନୀ	ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର
୨୧୪	ସମାଜ ଗବେଷଣାର ପଦ୍ଧତି	
୨୧୫	ଆଜ୍ଞାପାଳନର ରାଜନୀତି	ଏଡିଏନ୍ ଦ ଲା ବୁଏଟୀ
୨୧୬	ବାହ ପଓ' ଲୁହଙ୍କ ରତ୍ନନାବଳୀରୁ କେତୋଟି ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ	
୨୧୭	ସମ୍ମାନର ସହିତ ବିକାଶ ଅମିତ ଭାବୁଡି	
୨୧୮	ମିଥ୍ୟା ବିରୋଧରେ ମଣିଷ	ବାରୋସ୍ ତନହାମ୍
୨୧୯	ରୁଡିନ୍	ଇଭାନ୍ ତୁରେନିଭ୍
୨୨୦	ଗୌତମବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଅମର ବିଚାରଚ୍ଚୟ	

ଆନନ୍ଦ କେ. କୁମାରସ୍ବାମୀ ଏବଂ ଆଇ.ବି. ହର୍ଷର୍

[ପରୀ ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ଉଷା ଦାସ, ପୁଅ ମାନବେନ୍ଦ୍ର,
ବୋହୂ ବାଣୀ, ନାତୁଣୀ ଓ ନାତି ଅମର ସହ]

ମା.ସି

ଚିରଗାଢ଼
ଫଟୋ - ୧୯୮୧